

**INNOVATIVE
PUBLICATION**

Fast, high-quality, and reliable!

JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH OF UZBEK SCHOLARS

O'ZBEKISTON OLIMLARI: ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI

innopublication.com

QABUL YO'NALISHLARI:

- Tabiiy va aniq fanlar
- Texnika va muhandislik fanlari
- Tibbiyot va sog'liqni saqlash fanlari
- Ijtimoiy va gumanitar fanlar
- Iqtisodiyot, boshqaruv va biznes tadqiqotlari
- Ta'lim, pedagogika va psixologiya
- Qishloq xo'jaligi, ekologiya va atrof-muhit tadqiqotlari

O'ZBEKISTON OLIMLARI: ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI-ilmiy-uslubiy jurnali
VOLUME-1, ISSUE-9, 2026

Ushbu to'plamda **“O'ZBEKISTON OLIMLARI: ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI”** ilmiy-uslubiy jurnalining 2026-yil 9-soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Bosh muharrir: Saliyev Dilmurod Qodirovich- Andijon davlat tibbiyot instituti Oilaviy shifokorlar tayyorlash kafedrası dotsenti, Phd

Jurnal quyidagi sohalarda maqolalar qabul qiladi: Tabiiy va aniq fanlar, texnika va muhandislik fanlari, tibbiyot va sog'liqni saqlash fanlari, ijtimoiy va gumanitar fanlar, iqtisodiyot, boshqaruv va biznes tadqiqotlari, ta'lim, pedagogika va psixologiya, qishloq xo'jaligi, ekologiya va atrof-muhit tadqiqotlari

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, Google Scholar, Zenodo, Open Aire, Sindex xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollej o'quvchilari, maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlarimumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar

“INNOVATIVE PUBLICATION” MAS'ULIYATI CHEKLANGAN JAMIYATI

Independence — the Supreme Blessing

D. Boltayeva

Deputy Director for Spiritual and Educational Affairs, Jo'ybori Kalon Secondary
Specialized Islamic Educational Institution for Women and Girls.

Abstract

This article highlights the unparalleled significance of the independence of the Republic of Uzbekistan in the life of the Uzbek people, as well as its historical and spiritual value. It analyzes the opportunities created by independence for the restoration and development of national values, religious and educational heritage, customs, and traditions.

Keywords

Independence, supreme blessing, Homeland, national values, peace, development, spirituality, enlightenment, religious and educational heritage, patriotism, youth education, national pride, independence, creative development, reforms.

Mustaqillik — oliy ne'mat

**Jo'ybori Kalon ayol-qizlar o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi ma'naviy-
ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari: D.Boltayeva**

“Vatan tarkin bir nafas aylama, Yana ranji g'urbat havas aylama”

Alisher Navoiy

Annotatsiya; Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining xalqimiz hayotidagi beqiyos ahamiyati, uning tarixiy va ma'naviy qadriyati yoritilgan. Mustaqillik tufayli milliy qadriyatlar, diniy-ma'rifiy meros, urf-odat va an'analarni tiklash hamda rivojlantirish uchun yaratilgan imkoniyatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, oliy ne'mat, Vatan, milliy qadriyatlar, tinchlik, taraqqiyot, ma'naviyat, ma'rifat, diniy-ma'rifiy meros, vatanparvarlik, yoshlar tarbiyasi, milliy g'urur, istiqlof, bunyodkorlik, islohotlar.

Mustaqillik — xalqimiz uchun eng ulug' ne'matlardan biridir. Mustaqillik tufayli

O‘zbekiston o‘z taraqqiyot yo‘lini erkin belgilash, milliy qadriyatlari, boy ma’naviy merosi, ona tili va diniga bo‘lgan hurmatni tiklash imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bugungi tinch va osoyishta hayotimiz, farovon kelajakka intilishimiz ham mustaqillikning bebaho samarasidir. Ayniqsa, Yurtimizda diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar mustaqillik bergan imkoniyatlarning muhim namunasidir. Yurtimizda islom dinining asl insonparvarlik, bag‘rikenglik, ilm-ma’rifat va ezgulik kabi qadriyatlarini chuqur o‘rganish va targ‘ib qilishga katta e’tibor qaratilmoqda. Ajdodlarimizning ilmiy va ma’naviy merosini o‘rganish, ularning asarlarini tadqiq etish va keng jamoatchilikka yetkazish borasida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizda diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar alohida tahsinga loyiq. Madrasalarda yoshlarning diniy bilim bilan bir qatorda, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni egallashi uchun sharoitlar yaratilmoqda. Bu esa ilmiy, ma’rifatli, Vatanga sadoqatli va jamiyat oldidagi mas’uliyatini chuqur anglaydigan mutaxassislarni tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Bahouddin Naqshband va boshqa buyuk allomalarimizning ilmiy-ma’naviy merosini o‘rganishga katta e’tibor berilayotgani xalqimizning bebaho tarixiy merosiga bo‘lgan hurmatning yorqin ifodasidir. Ayniqsa, Hakim Termiziy kabi buyuk ajdodlarimiz merosining keng o‘rganilishi yosh avlodni ilm, ma’rifat va ezgulikka chorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Diniy-ma’rifiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri — yoshlarni jaholat, mutaassiblik va yot g‘oyalardan asrash, ularda sog‘lom dunyoqarash va ma’rifiy immunitetni shakllantirishdir. Chunki ilm va ma’rifat bor joyda jaholatga o‘rin qolmaydi. **“Buyuk vatandoshimiz, hadis va tasavvuf ilmining yetuk namoyandasi Hakim Termiziy tavalludining 1200 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026 yil 24 iyuldagi PQ–275-son Qarori [qabul qilindi](#).** Qarorga ko‘ra, joriy yilda Hakim Termiziy tavalludining 1200 yilligi keng nishonlanadi. Termiz shahrida 2026 yil noyabr oyida “Hakim Termiziy

ilmiy-ma'naviy merosining bugungi kundagi ahamiyati" mavzusida xalqaro konferensiya o'tkaziladi. Hakim Termiziyning "Navodirul usul" va "Bahrut tafsir" asarlari hamda allomaning ilmiy merosiga oid boshqa manbalarning o'zbek va xorijiy tillardagi ilmiy-izohli akademik tarjimalari nashr etiladi. 2026 yil davomida Hakim Termiziy ilmiy merosiga oid turkum risolalar nashrga tayyorlanadi va chop etiladi. O'zbekiston musulmonlari idorasi bilan birgalikda diniy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida "Hakim Termiziy asarlari bilimdoni" tanlovi o'tkaziladi va g'oliblar munosib taqdirlanadi. Alloma tavalludining 1200 yilligi munosabati bilan Hakim Termiziy xotirasiga bag'ishlangan kurash turniri 2026 yil noyabr oyida "Mardlar maydoni" shiori asosida yuqori saviyada o'tkaziladi¹. Bugungi kunda O'zbekistonda ajdodlarimizdan qolgan boy diniy-ilmiy merosni chuqur o'rganish, asrab-avaylash va uni kelajak avlodga yetkazishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu maqsadda O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy va Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyat yuritmoqda.

Mustaqillik bizga nafaqat erkinlik, balki katta mas'uliyat ham berdi. Uni asrash, Vatanimiz tinchligi va barqarorligini qadrlash, xalqimizning ma'naviy qadriyatlarini e'zozlash har birimizning burchimizdir. Ayniqsa, madrasa talabalari chuqur ilm olish, odob-axloqni yuksaltirish, diniy bilimlarni to'g'ri va mo'tadil tarzda o'rganish hamda kelajakda jamiyatga foydali inson bo'lib xizmat qilishga intilishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik — oliy ne'mat, tinchlik — uning eng katta kafolati, ilm-ma'rifat esa uning mustahkam poydevoridir. Diniy-ma'rifiy sohadagi islohotlar esa xalqimizning ma'naviy taraqqiyoti va kelajagi uchun xizmat qilayotgan muhim jarayondir. Mustaqilligimiz abadiy, yurtimiz tinch, xalqimiz farovon bo'lsin! Tinchlik — Alloh taoloning bandalariga bergan eng buyuk ne'matlaridan biridir. Shu sababli tinch va osoyishta hayotimiz uchun Allohga hamisha shukr aytishimiz lozim.

¹ <https://muslim.uz/uz/e/post/47938-hakim-termiziy-tavalludining-1200-yilligi-keng-nishonlanadi-2?page=10&per-page=1>

Yurtimizdagi tinchlik, osmonimizning musaffoligi, oilalarimizning xotirjamligi, farzandlarimizning bimalol ta'lim olayotgani — bularning barchasi ulug'ne'matlardandir.

Muqaddas Vatanimiz mustaqilligining 35 yilligi muborak bo'lsin!

Yurtimiz tinch va osmonimiz musaffo, xalqimiz hamisha farovon bo'lsin!

Mustaqilligimiz abadiy, Vatanimiz ravnaqi bardavom bo'lsin!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://muslim.uz/uz/e/post/47938-hakim-termiziy-tavalludining-1200-yilligi-keng-nishonlanadi-2?page=10&per-page=1>

EUROPEAN COLONIAL STRATEGIES IN SOUTHEAST ASIA: AN ANALYSIS OF GEOPOLITICAL COMPETITION AND SOCIO- ECONOMIC CONSEQUENCES

Qaxramon Sobirjonov

1st-year Master's Student, Faculty of History National University of Uzbekistan
(NUUZ)

Abstract

This article analyzes the colonial policy of European states in Southeast Asia during the 16th–20th centuries, the strategic rivalry of Western empires, and its geopolitical dynamics. Based on concrete historical facts, the study highlights the tax, land, and demographic reforms implemented by colonial administrations. The paper reveals the negative and contradictory consequences of the colonial system on the socio-economic life of the region's population, as well as its modern long-term impacts.

Keywords

Southeast Asia, European colonialism, geopolitical competition, East India Company, socio-economic consequences, demographic shifts, Cultivation System, infrastructure.

YEVROPA DAVLATLARINING JANUBIY-SHARQIY OSIYODAGI MUSTAMLAKACHILIK STRATEGIYALARI GEOSIYOSIY RAQOBAT VA IJTIMOIY-IQTISODIY OQIBATLAR TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVI–XX asrlarda Yevropa davlatlarining Janubiy-Sharqiy Osiyoda olib borgan mustamlakachilik siyosati, g'arb imperiyalarining mintaqadagi strategik raqobati va uning geosiyosiy dinamikasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda mustamlaka ma'muriyatlari tomonidan amalga oshirilgan soliq, yer va demografik islohotlar aniq tarixiy faktlar asosida yoritilgan. Maqolada mustamlakachilik tizimining mintqa xalqlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ko'rsatgan salbiy va ziddiyatli oqibatlari hamda bugungi kungi asoratlari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Janubiy-Sharqiy Osiyo, Yevropa mustamlakachiligi, geosiyosiy raqobatchilik, Ost-Indiya kompaniyasi, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar, demografik oʻzgarishlar, "Kulturtizim", infratuzilma.

Аннотация: В данной статье анализируется колониальная политика европейских государств в Юго-Восточной Азии в XVI–XX веках, стратегическое соперничество западных империй и его геополитическая динамика. В исследовании на основе конкретных исторических фактов освещаются налоговые, земельные и демографические реформы, проведенные колониальными администрациями. В статье раскрываются негативные и противоречивые последствия колониальной системы для социально-экономической жизни народов региона, а также её современные отголоски.

Ключевые слова: Юго-Восточная Азия, европейский колониализм, геополитическое соперничество, Ост-Индская компания, социально-экономические последствия, демографические изменения, "Культурная система", инфраструктура.

Yevropa davlatlarining Janubiy-Sharqiy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati shunchaki hududiy kengayish jarayoni boʻlmay, balki Gʻarb kapitalistik davlatlarining xomashyo manbalari, strategik savdo yoʻllari va yangi bozorlar uchun olib borgan shafqatsiz geosiyosiy raqobati mahsulidir. Bu jarayon XVI asrdan boshlanib, XIX asrning oxiri va XX asr boshlariga kelib oʻzining eng yuqori choʻqqisiga chiqdi hamda mintaqa xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va demografik qiyofasini butunlay oʻzgartirib yubordi. Mintaqaga birinchilardan boʻlib suzib kelgan portugaliyalik dengizchi Afonso de Albuquerque 1511-yilda strategik jihatdan muhim boʻlgan Malakka sultonligini zabt etishi bilan Janubiy-Sharqiy Osiyoda Yevropa gegemonligiga tamal toshi qoʻyildi¹.

Portugallarning asosiy maqsadi mintaqadagi ziravorlar savdosini toʻliq monopoliyaga olish edi. Biroq, XVII asrga kelib xalqaro maydonga ancha baquvvat

¹ Tarling N. The Cambridge History of Southeast Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 45

iqtisodiy tuzilmalar — aksiyadorlik kompaniyalari kirib keldi. Binobarin, 1602-yilda tashkil etilgan Niderlandiya Ost-Indiya kompaniyasi (Vereenigde Oostindische Compagnie – VOC) o‘zining ulkan harbiy-dengiz floti va moliyaviy qudrati bilan portugallarni mintaqadan siqib chiqara boshladi. VOC rahbari Yan Pitserszon Koen 1619-yilda Bataviya (hozirgi Jakarta) shahriga asos soldi va uni niderlandlarning mintaqadagi bosh boshqaruv markaziga aylantirdi. Niderlandlar mahalliy sultonliklar o‘rtasidagi o‘zaro nizolardan ustalik bilan foydalanib, Bantam, Mataram sultonliklarini bo‘ysundirdi va 1641-yilda Malakkani ham portugallardan tortib oldi².

Niderlandlarning asosiy iqtisodiy strategiyasi Ambon va Banda orollaridagi mixmix (chinnigul) va muskat yong‘og‘i ishlab chiqarishni qattiq nazorat qilishga qaratilgan edi. Masalan, 1621-yilda Yan Pitserszon Koen buyrug‘i bilan Banda orollarining tub aholisi deyarli qirib tashlandi; 15 000 ga yaqin aholidan atigi bir necha yuz kishi tirik qoldi xolos va ularning o‘rniga niderlandiyalik plantatorlar hamda qullar joylashtirildi. Bu esa Yevropa iqtisodiy manfaatlari yo‘lida amalga oshirilgan ilk ommaviy demografik fojialardan biri edi.

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga kelib, Yevropadagi sanoat to‘ntarishi mustamlakachilikning xarakterini tubdan o‘zgartirdi. Endilikda faqat ziravorlar emas, balki sanoat uchun zarur bo‘lgan qalay, kauchuk, neft va kofe kabi xomashyolar birlamchi maqsadga aylandi. Bu davrda maydonga Buyuk Britaniya va Fransiya kabi yirik sanoat imperiyalari kirdi. Angliya Ost-Indiya kompaniyasi agenti Tomas Stenford Raffles 1819-yil 6-fevralda Joxor sultonligi bilan shartnoma imzolab, Singapur portiga asos soldi³.

Singapur qisqa muddatda boj olinmaydigan erkin savdo hududiga aylanib, Britaniyaning mintaqadagi eng yirik iqtisodiy va harbiy tayonchiga aylandi. 1824-yildagi London shartnomasiga binoan, Britaniya va Niderlandiya Janubiy-Sharqiy Osiyodagi ta’sir doiralarini Malakka bo‘g‘ozi orqali rasman bo‘lib olishdi: bo‘g‘ozdan shimoldagi hududlar (Malaya, Singapur) Britaniyaga, janubdagilar (Indoneziya

² Ricklefs M.C. A History of Modern Indonesia since c. 1200. – London: Palgrave Macmillan, 2001. – P. 22

³ Boxer C.R. The Dutch Seaborne Empire 1600–1800. – London: Hutchinson, 1965. – P. 78

arxipelagi) Niderlandiyaga o'tdi. Britaniyalik mustamlakachi ma'mur James Bruk 1841-yilda Bruney sultonidan Saravak hududini tortib olib, o'zini "Oq raja" deb e'lon qildi va Shimoliy Borneoda o'z sulolasini boshqaruvini o'rnatdi.

Britaniya Malayada iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun intensiv usullardan foydalandi. XIX asr oxirida Malayaning Perak provinsiyasidagi Larut vodiysida ulkan qalay konlari ishga tushirildi. Shu bilan birga, 1877-yilda Genri Vikhem tomonidan Braziliyadan kontrabanda yo'li bilan olib kelingan va Londonning Kyu bog'larida o'stirilgan kauchuk ko'chatlari Malayaga ekildi. Bu daraxtlar keyinchalik Malayani dunyodagi eng yirik kauchuk yetkazib beruvchiga aylantirdi.

Geosiyosiy muvozanatni saqlash va inglizlarning kuchayib ketishiga to'sqinlik qilish maqsadida Fransiya ham mintaqada faol harbiy harakatlarni boshladi. Fransuz mustamlakachiligining asosiy maqsadi Xitoy bozorlariga janubdan kirib borish yo'lini (Mekong daryosi orqali) nazorat qilish edi. Imperator Napoleon III buyrug'i va admiral Sharl Rigo de Jenuayi qo'mondonligi ostida fransuz-ispn qo'shinlari 1858-yilda Danang portiga hujum qildi va 1859-yilda Saygonni egalladi. 1862-yildagi Saygon shartnomasiga ko'ra, Vyetnam imperatori Tu Duk Fransiya Kochinxinning (Janubiy Vyetnam) uchta provinsiyasini berishga majbur bo'ldi⁴.

Fransiya o'z ekspansiyasini davom ettirib, 1863-yilda Kambodjani, keyinchalik Annam va Tonkinni (Markaziy va Shimoliy Vyetnam) protektoratga aylantirdi. 1887-yil 17-oktabrda rasman Fransiya Hindixitoy Ittifoqi (Union indochinoise) tuzildi, unga keyinchalik, 1893-yilda Fransiya-Siam urushidan so'ng Laos ham qo'shib olindi. Fransuz general-gubernatori Pol Dumer (1897–1902-yillarda boshqargan) Hindixitoyi iqtisodiy jihatdan o'z-o'zini ta'minlaydigan va Fransiya ulkan foyda keltiradigan tizimga aylantirish uchun soliq islohotlarini o'tkazdi, tuz, afyun va guruch aylanmasini tovar monopoliyasiga oldi⁵.

XIX asr oxiriga kelib mintaqadagi geosiyosiy kurashga yangi global kuch —

⁴ Reid A. Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680. – New Haven: Yale University Press, 1993. – P. 112

⁵ Taylor J.G. Indonesia: Peoples and Histories. – New Haven: Yale University Press, 2003. – P. 67

Amerika Qo'shma Shtatlari ham qo'shildi. 1898-yilgi Ispaniya-Amerika urushi natijasida kommodor Jorj Dyui Manila qo'ltig'ida Ispaniya flotini tor-mor etdi. Parij tinchlik shartnomasiga binoan, AQSh Ispaniyaga 20 million dollar to'lab, Filippinni o'z mustamlakasiga aylantirdi. Filippin xalqi Emilio Aginaldo rahbarligida mustaqillik uchun kurashgan bo'lsa-da, 1899–1902-yillardagi AQSh-Filippin urushida shafqatsizlarcha bostirildi; ushbu urush oqibatida 200 000 dan ortiq tinch aholi ochlik, kasallik va harbiy harakatlar tufayli halok bo'ldi.

AQSh Filippinda g'arblashtirish siyosatini olib bordi, ingliz tilini davlat tili sifatida majburiy qildi va ta'lim tizimini o'z modeliga moslashtirdi. Mintaqada faqatgina Siam (hozirgi Tailand) qirolligi Yevropa mustamlakasiga aylanmasdan, o'z mustaqilligini saqlab qola oldi. Qirol Rama IV (Mongkut) va uning o'g'li Rama V (Chulalongkorn) olib borgan oqilona diplomatiya, mamlakatni modernizatsiya qilish hamda ingliz (Birma va Malaya) va fransuz (Hindixitoy) hududlari o'rtasida "bufer zona" (oraliq xavfsiz hudud) vazifasini bajarish evaziga Tailand mustaqilligini saqlab qoldi, biroq baribir ba'zi chegara hududlarini fransuzlar va inglizlarga berishga majbur bo'ldi⁶.

Mustamlakachilik siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari juda ziddiyatli va chuqur asoratlarga ega edi. Bir tomondan, Yevropa kapitali hisobiga mintaqada ulkan infratuzilma ob'ektlari barpo etildi. Niderlandlar Yavada kofe, shakarqamish va tamaki yetishtirishni majburiy qilgan "Kulturtizim" (Cultuurstelsel, 1830-yilda general-gubernator Yoxannes van den Bosch tomonidan joriy etilgan) doirasida dehqonlarni o'z yerlarining 20 foiziga eksportbop ekinlar ekishga majbur qildi.

Bu tizim Niderlandiya g'aznasiga trillionlab guldens daromad keltirib, mamlakatni inqirozdan qutqardi, ammo Yavada 1840–1850-yillarda dahshatli ocharchilik va epidemiyalarga sabab bo'ldi. Infratuzilmani rivojlantirish maqsadida fransuzlar Hindixitoyda trans-hindixitoy temir yo'lini (Saygon-Xanoy) qurdilar, Britaniya esa Malayada konlarni portlar bilan bog'lovchi minglab kilometrlik yo'llar barpo etdi. Biroq

⁶ Furnivall J.S. Netherlands India: A Study of Plural Economy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1944. – P. 34
11

bu qurilishlar mahalliy aholining og'ir majburiy mehnati evaziga amalga oshirildi⁷.

Ijtimoiy sohadagi eng katta oqibatlardan biri demografik tarkibning sun'iy ravishda o'zgartirilishi bo'ldi. Britaniyaliklar Malayadagi kauchuk plantatsiyalari va qalay konlarida ishlatish uchun Janubiy Hindistondan yuz minglab tamillarni hamda Xitoyning janubiy provinsiyalaridan ishchilarni ("kuli"larni) ommaviy ravishda olib kelishdi. Masalan, 1931-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, Malayada xitoyliklar va hindlarning umumiy soni tub joy malay xalqi sonidan oshib ketgan edi.

Bu esa "parchala va hukmronlik qil" (divide et impera) siyosatining yaqqol misoli bo'lib, Yevropaliklar ketganidan keyin ham mintaqa davlatlarida (masalan, Malayziya va Indoneziyada) uzoq yillar davom etgan millatlararo va diniy nizolarning kelib chiqishiga zamin yaratdi. Mustamlakachilar iqtisodiyotni faqat bir tomonlama — xomashyo eksportiga moslashtirib qo'yganliklari sababli, mahalliy an'anaviy hunarmandchilik va to'qimachilik tarmoqlari Yevropadan kirib kelgan arzon sanoat mahsulotlari raqobatiga bardosh berolmay butunlay kasodga uchradi. Mahalliy elita vakillari faqatgina mustamlaka ma'muriyatining quyi bo'g'inlarida xizmat qiluvchi itoatkor byurokratlar sifatida tarbiyalandi. Maktablar va ta'lim tizimi ham G'arb madaniyatini singdirish va g'arblashgan tabaqani shakllantirishga xizmat qildi⁸.

Yevropa davlatlarining Janubiy-Sharqiy Osiyodagi geosiyosiy va iqtisodiy ekspansiyasi faqatgina yirik quruqliklar yoki portlar bilan cheklanib qolmasdan, balki mintaqadagi an'anaviy ichki savdo tizimini ham butunlay izdan chiqardi. XIX asrning o'rtalariga kelib, Britaniya imperiyasi nafaqat Malay yarim orolini, balki unga qo'shni bo'lgan Birmani (hozirgi Myanma) ham bosqichma-bosqich bosib olish strategiyasini amalga oshirdi. Konbaung sulolasi boshqaruvidagi Birma qirolligi va Britaniya o'rtasida uchta yirik urush bo'lib o'tdi. Lord Amxerstdan keyin Hindiston general-gubernatori bo'lgan Lord Dalxauzi davrida, ya'ni 1852-yilda ikkinchi ingliz-birma urushi natijasida

⁷ Turnbull C.M. A History of Singapore, 1819–1988. – New York: Oxford University Press, 1989. – P. 15.

⁸ Webster A. Gentlemanly Capitalism and British Imperialism. – London: I.B.Tauris, 1998. – P. 89.

Quyi Birma va strategik Pegu provinsiyasi Britaniya tarkibiga qo'shib olindi⁹.

1885-yilda esa uchinchi ingliz-birma urushi yakunida Britaniya qo'shinlari poytaxt Mandalay shahrini egalladi, so'nggi qirol Tibav asirga olingan holda Hindistonga surgun qilindi va 1886-yil 1-yanvarda Birma rasman Britaniya Hindistonining provinsiyasi deb e'lon qilindi¹⁰. Britaniyaliklar Birmada iqtisodiy monopoliya o'rnatib, mamlakatni dunyodagi eng yirik guruch eksport qiluvchi hududga aylantirishdi (Irravadi daryosi deltasidagi guruch maydonlari 1852-yildagi 600 ming akrdan 1920-yilga kelib 5,5 million akrga yetdi), shu bilan birga "Bombei Burma Trading Corporation" kabi yirik kompaniyalar orqali qimmatbaho tik daraxti (teak) va neft mahsulotlarini shafqatsizlarcha talon-toraj qildilar.

Ayni shu davrda Niderlandiya hukumati ham Indoneziya arxipelagidagi o'z nazoratini yanada mustahkamlash maqsadida Sumatra orolining shimolidagi mustaqil Ache sultonligiga qarshi 1873-yilda urush boshladi. Tarixda "Ache urushi" (Atjeh-oorlog) nomi bilan qolgan va 1904-yilgacha deyarli 30 yildan ortiq davom etgan bu qonli to'qnashuvda niderlandiyalik general J.B. van Heutsz partizanlik harakatlarini shafqatsizlik bilan bostirdi; ushbu urushda 100 000 dan ortiq acheliklar halok bo'ldi.

Niderlandiyalik islomshunos olim Snouk Xurgronyening tavsiyalari asosida mahalliy diniy ulamolar va xalq o'rtasiga nifoq solish siyosati qo'llanildi. Sumatra orolining to'liq bo'ysundirilishi bilan niderlandlar bugungi kunda dunyoda eng yirik neft kompaniyalaridan biri hisoblangan "Royal Dutch Shell" korporatsiyasining asosi bo'lgan Pangkalan Brandan konidan (1885-yil) neft qazib olishni boshladilar va bu ulkan iqtisodiy foyda keltirdi¹¹.

Mustamlakachilik siyosati mintaqadagi an'anaviy qishloq xo'jaligini eksportga yo'naltirilgan monomadaniyat (faqat bir turdagi ekin ekish) tizimiga aylantirdi. Fransiya Hindixitoyida Pol Dumer tomonidan joriy etilgan soliq islohotlari dehqonlarni og'ir

⁹ Cady J.F. A History of Modern Burma. – Ithaca: Cornell University Press, 1958. – P. 72

¹⁰ Myint-U T. The Making of Modern Burma. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 134

¹¹ Vickers A. A History of Modern Indonesia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – P. 42

ahvolga solib qo'ydi. Masalan, 1900-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Vyetnamda tuz, afyun va guruch aravasi monopoliyasidan tushgan daromad fransuz mustamlaka budjetining 70 foizidan ortig'ini tashkil qilgan¹².

Fransuz kompaniyalari, xususan "Michelin" kauchuk kompaniyasi, Kochinxin va Kambodjadagi ulkan plantatsiyalarda mahalliy aholini shartnomaviy qullik (coolie) tizimi asosida ishlatdi. Bu plantatsiyalarda bezgak va og'ir mehnat sharoitlari tufayli ishchilar o'rtasida o'lim ko'rsatkichi 20-30 foizgacha yetgan, bu esa ijtimoiy noroziliklar va keyinchalik kommunistik harakatlarning ildiz otishiga zamin yaratdi. Filippinda esa AQSh ma'muriyati Taft komissiyasi (1900-yil, Uilyam Govard Taft rahbarligida) orqali katolik cherkoviga tegishli bo'lgan 390 ming akr unumdor yerlarni sotib olib, ularni amerikalik va mahalliy elita (hacienderos) vakillariga bo'lib berdi, bu esa qishloqlarda yer tabaqalanishini va kambag'allikni yanada kuchaytirdi¹³.

Xulosa qilib aytganda, Yevropa davlatlarining Janubiy-Sharqiy Osiyodagi mustamlakachilik strategiyalari mintaqani global iqtisodiy tizimga integratsiya qilgan bo'lsa-da, bu integratsiya mahalliy xalqlarning siyosiy mustaqilligi, iqtisodiy boyliklari va ijtimoiy birdamligi hisobiga, ulkan qurbonlar va asoratlar evaziga amalga oshirildi hamda bugungi kun zamonaviy Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlarining chegaralari va ichki ijtimoiy muammolarining shakllanishida bosh omil bo'lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adas M. The Burma Delta: Economic Development and Social Change on an Asian Rice Frontier, 1852–1941. – Madison: University of Wisconsin Press, 1974. – P. 88.

2. Alatas S.H. The Myth of the Lazy Native. – London: Frank Cass, 1977. – P. 94

3. Andaya B.W., Andaya L.Y. A History of Malaysia. – London: Palgrave Macmillan, 2001. – P. 142

¹² Brocheux P., Hémery D. Indochina: An Ambiguous Colonization, 1858–1954. – Berkeley: University of California Press, 2005. – P. 165

¹³ Murray M.J. The Development of Capitalism in Colonial Indochina. – Berkeley: University of California Press, 1980. – P. 210

4. Boxer C.R. The Dutch Seaborne Empire 1600–1800. – London: Hutchinson, 1965. – P. 78.
5. Brocheux P., Hémery D. Indochina: An Ambiguous Colonization, 1858–1954. – Berkeley: University of California Press, 2005. – P. 38, 165
6. Cady J.F. A History of Modern Burma. – Ithaca: Cornell University Press, 1958. – P. 72
7. Drabble J.H. Rubber in Malaya, 1876-1922. – New York: Oxford University Press, 1973. – P. 56
8. Elson R.E. Village Java under the Cultivation System, 1830–1870. – Sydney: Allen & Unwin, 1994. – P. 83
9. Fasseur C. The Politics of Colonial Exploitation: Java, the Dutch, and the Cultivation System. – Ithaca: Cornell University Press, 1992. – P. 51
10. Furnivall J.S. Netherlands India: A Study of Plural Economy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1944. – P. 34
11. Gates J.M. Schoolbooks and Krag: The United States Army in the Philippines. – Westport: Greenwood Press, 1973. – P. 63
12. Karnow S. In Our Image: America's Empire in the Philippines. – New York: Random House, 1989. – P. 104
13. Murray M.J. The Development of Capitalism in Colonial Indochina. – Berkeley: University of California Press, 1980. – P. 114, 210
14. Myint-U T. The Making of Modern Burma. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 134
15. Osborne M.E. The French Presence in Cochinchina and Cambodia. – Ithaca: Cornell University Press, 1969. – P. 72.

The rights of individuals and legal entities when considering their appeals.

Senior Adviser, Department for Assessing the Impact of Legislative Documents
on the Economic Sector, Institute for Legislative Analysis and Regulatory Impact
Assessment under the Ministry of Justice

Uzaqov Jamolxon Jahongir o'g'li

Annotation

This article highlights the legal foundations and guarantees of the right of physical and legal entities to appeal to state bodies in the Republic of Uzbekistan. It examines the types of appeals, specifically applications, proposals, and complaints, as well as their oral, written, and electronic forms. The article analyzes the rights of applicants and crucial guarantees such as non-discrimination, security, data confidentiality, and compensation for material and moral damages caused by unlawful decisions. Furthermore, it details the obligations of state bodies in receiving and reviewing appeals, along with the legal timeframes for their consideration.

Keywords

Physical and legal entities, appeals (application, proposal, complaint), state bodies, rights and guarantees, terms of considering appeals, compensation for damages.

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida jismoniy va yuridik shaxslarning davlat organlariga murojaat qilish huquqining huquqiy asoslari va kafolatlarini yoritadi. Unda murojaatlarning turlari, xususan ariza, taklif va shikoyatlar, shuningdek, ularning og'zaki, yozma hamda elektron shakllari ko'rib chiqilgan. Maqolada murojaat etuvchilarning huquqlari, kamsitmaslik, xavfsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi va noqonuniy qarorlar natijasida yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni qoplash kabi muhim kafolatlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, davlat organlarining murojaatlarni qabul qilish va ko'rib chiqish bo'yicha majburiyatlari, hamda murojaatlarni ko'rib

chiqishning qonuniy muddatlari batafsil bayon etilgan.

Kalit soʻzlar

Jismoniy va yuridik shaxslar, murojaatlar (ariza, taklif, shikoyat), davlat organlari, huquq va kafolatlar, murojaatlarni koʻrib chiqish muddatlari, zarar va ziyonni qoplash.

Demokratik huquqiy davlat qurishning muhim shartlaridan biri — fuqarolar va tashkilotlarning davlat organlari bilan samarali muloqot qila olishi, oʻz huquq va manfaatlarini himoya qilish imkoniga ega boʻlishidir. Oʻzbekiston Respublikasida bu sohadagi munosabatlar jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari toʻgʻrisidagi qonunni bilan tartibga solingan boʻlib, jismoniy va yuridik shaxslarga davlat organlariga murojaat etish hamda bu murojaatlarning xolisona, toʻliq va oʻz vaqtida koʻrib chiqilishini talab qilish huquqi kafolatlangan.

Huquqiy asoslari

Mazkur sohadagi munosabatlar quyidagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi:

- Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
- Oʻzbekiston Respublikasining 2017-yil 11-sentabrda qabul qilingan OʻRQ-445-son “jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari toʻgʻrisida”gi Qonuni.

Murojaat etish huquqining mohiyati

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasiga muvofiq, har kim bevosita oʻzi va boshqalar bilan birgalikda davlat organlariga hamda tashkilotlariga, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlariga, mansabdor shaxslarga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega.

Xususan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari toʻgʻrisidagi Qonunning 5-moddasiga koʻra, murojaatlar ogʻzaki, yozma yoxud elektron shaklga ega. Turiga koʻra esa **ariza** (huquqlarni amalga oshirishda yordam soʻrash), **taklif** (davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirishga doir tavsiyalar) va **shikoyat** (buzilgan huquqlarni tiklash talabi) shaklida boʻlishi mumkin. Shuningdek, barcha turdagi murojaatlar turi va

shaklidan qat'i nazar bir xil ahamiyatga ega deb belgilangan.

Murojaat etish huquqining kafolatlari

Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi Qonunning 3-bobi murojaat etish huquqi amalga oshirilishining bir qator kafolatlarini mustahkamlaydi:

1. **Kamsitishga yo'l qo'ymaslik** — jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi yoki boshqa holatidan qat'i nazar, har qanday shaxs murojaat etish huquqidan teng foydalanadi.

2. **Yakka yoki jamoaviy murojaat etish** — jismoniy va yuridik shaxslar davlat organlariga yakka tartibda yoxud jamoa bo'lib murojaat qilishi mumkin.

3. **Huquq va manfaatlarga rioya etilishi** — davlat organlari, tashkilotlar va ularning mansabdor shaxslari murojaatlarni ko'rib chiqishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hamda qonunlari talablariga rioya etishi, ularning to'liq, xolisona va o'z vaqtida ko'rib chiqilishi uchun choralar ko'rishi, jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlari, erkinliklari tiklanishini hamda qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash bo'yicha o'z vakolatlari doirasida choralar ko'rishi shart.

4. **Murojatlarni qabul qilish va ko'rib chiqish kafolati** — murojaatlar davlat organlari, tashkilotlar va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qabul qilinishi va ko'rib chiqilishi shart.

5. **Murojaatlar munosabati bilan ayon bo'lib qolgan ma'lumotlarning oshkor etilmasligi kafolatlari** — murojaatlarni ko'rib chiqishda jismoniy shaxslarning shaxsiy hayoti, yuridik shaxslarning faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar ularning roziligisiz, shuningdek davlat sirini yoxud qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlarning va, agar bu jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini kamsitadigan bo'lsa, boshqa axborotning davlat organlari, tashkilotlar xodimlari va ular mansabdor shaxslari tomonidan oshkor etilishiga yo'l qo'yilmaydi.

6. **Xavfsizlik kafolati** — jismoniy shaxsni, uning vakilini, ularning oila a'zolarini, yuridik shaxsni, uning vakilini va yuridik shaxs vakilining oila a'zolarini ular o'z huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish yoki himoya qilish maqsadida davlat organlariga, tashkilotlarga va ularning mansabdor shaxslariga murojaat etganligi, shuningdek murojaatlarda o'z fikrini bildirganligi va tanqid qilganligi munosabati bilan ta'qib etish man etiladi.

Murojaatlarni ko'rib chiqishda jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari

Qonunning 32-moddasiga muvofiq, murojaatlar davlat organlari, tashkilotlar va ularning mansabdor shaxslari tomonidan ko'rib chiqilayotganda jismoniy va yuridik shaxslar quyidagi huquqlarga ega:

- murojaatni ko'rib chiqishning borishi to'g'risida axborot olish;
- vajlarni shaxsan bayon etish va tushuntirishlar berish;
- murojaatni tekshirish materiallari va uni ko'rib chiqish natijalari bilan tanishish;
- qo'shimcha materiallar taqdim etish yoki bunday materiallarni boshqa organlardan talab qilib olish to'g'risida iltimos qilish;
- advokat yordamidan foydalanish;
- murojaatni ko'rib chiqishni tugatish to'g'risida yoxud murojaatga javobni tushuntirish va (yoki) uni tuzatish to'g'risida iltimos qilish;
- o'z murojaatini u ko'rib chiqilguniga qadar va ko'rib chiqilayotgan paytda murojaat bo'yicha qaror qabul qilinguniga qadar yozma yoki elektron shaklda ariza berish yo'li bilan chaqirib olish;

murojaatni qabul qilishni yoki ko'rib chiqishni qonunga xilof ravishda rad etganlik ustidan bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga yoki bevosita sudga shikoyat qilish.

Davlat organlarining asosiy majburiyatlari

Murojaatni ko'rib chiqqan davlat organi:

- ko'rib chiqish natijalari va qabul qilingan qaror haqida murojaat etuvchiga **darhol**, yozma yoki elektron shaklda xabar berishi;

• javobni, imkon qadar, murojaat etilgan tilda, aniq asoslar va qonun hujjatlari normalariga havola qilgan holda taqdim etishi;

- qarorga rozi bo'lmagan taqdirda, shikoyat berish tartibini tushuntirishi;
- moddiy zarar yoki ma'naviy ziyon etkazilgan bo'lsa, uning o'rnini qoplash choralarini ko'rishi shart.

Murojaatlarni berish va ko'rib chiqish muddatlari

• Ariza yoki shikoyat, umumiy qoidaga ko'ra, **15 kun** ichida, qo'shimcha tekshiruv talab etilsa — **bir oygacha** bo'lgan muddatda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish uchun tekshirish o'tkazish, qo'shimcha materiallarni so'rab olish yoxud boshqa chora-tadbirlar ko'rish zarur bo'lgan hollarda, ularni ko'rib chiqish muddatlari tegishli davlat organining, tashkilotning rahbari tomonidan istisno tariqasida uzog'i bilan **bir oyga** uzaytirilishi mumkin, bu haqda murojaat etuvchiga xabar qilinadi.

• Taklif davlat organiga, tashkilotga yoki ularning mansabdor shaxsiga kelib tushgan kundan e'tiboran **bir oygacha** bo'lgan muddatda ko'rib chiqiladi.

• O'z vakolatiga kirmaydigan murojaat boshqa organga **besh kun ichida** yuborilishi va bu haqda murojaat etuvchiga yozma yoxud elektron shaklda xabar qilinishi shart.

• Bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga ariza yoki shikoyat jismoniy yoki yuridik shaxsga uning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini buzuvchi harakat (harakatsizlik) sodir etilganligi yoxud qaror qabul qilinganligi ma'lum bo'lgan paytdan e'tiboran uzog'i bilan **bir yildan** kechiktirmay beriladi.

Qonunga muvofiq, quyidagi murojaatlar ko'rib chiqilmaydi:

anonim murojaatlar, vakolatni tasdiqlovchi hujjatsiz berilgan murojaatlar hamda qonunda belgilangan talablarga javob bermaydigan murojaatlar ko'rib chiqilmaydi.

Moddiy zararining o'rnini qoplash va ma'naviy ziyonni kompensasiya qilish

Qonunda murojaat etuvchi manfaatlarini himoya qilishning moddiy kafolatlari ham nazarda tutilgan:

- Agar murojaat bo'yicha qonunga xilof qaror qabul qilingan bo'lsa, shaxs murojaat bilan bog'liq xarajatlari (yo'l xarajatlari, yo'qotilgan ish haqi) va ma'naviy ziyonni **sud tartibida** undirib olish huquqiga ega.

- Aybdor mansabdor shaxsdan davlat organi tomonidan to'langan mablag'lar **regress tartibida** undirilishi mumkin.

Javobgarlik

Murojaatlar to'g'risidagi qonunchilikni buzish, shuningdek bila turib yolg'on ma'lumot, tuhmat yoki haqoratdan iborat murojaat berish belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi.

“Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida”gi qonun davlat bilan fuqaro va tashkilotlar o'rtasidagi munosabatni tartibga soluvchi asosiy hujjat bo'lib, u nafaqat murojaat etish huquqini, balki bu huquqning amalda ta'minlanishi uchun zarur bo'lgan kafolatni kamsitishdan himoya, maxfiylik, xavfsizlik, axborot olish, advokat yordamidan foydalanish va zararni qoplash kabi mexanizmlarni ham mustahkamlaydi. Bu esa, o'z navbatida, shaxs va davlat organi o'rtasidagi munosabatlarda shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. <https://lex.uz/uz/docs/3336169#3336562>

THE ROLE OF MELON, WATERMELON, WHITE MULBERRY, APRICOT, AND PEACH IN HUMAN HEALTH

Rahimov Furqat Jabberganovich

Head of the “Nature” Department, Ichan-Qal'a State Museum-Reserve

Karimova Maqsuda Berdiyevna

Senior Researcher, “Nature” Department, Ichan-Qal'a State Museum-Reserve

Abstract

In this article, the authors analyze the role of melon, watermelon, white mulberry, apricot, and peach in human nutrition and the health-related aspects of biologically active substances and nutritional components contained in these fruits based on scientific literature. These fruits contain water, carbohydrates, dietary fiber, vitamins, minerals, carotenoids, polyphenols, and other biologically active compounds. L-citrulline and lycopene in watermelon, carotenoids and polyphenols in apricots, phenolic compounds in peaches, and anthocyanins, flavonoids, and other polyphenols in white mulberries are of scientific interest in relation to processes associated with oxidative stress, the cardiovascular system, and metabolism in the human body. Melon contributes to enriching the diet as a source of water, vitamins, minerals, and carotenoids. The article emphasizes that these fruits should not be considered medicines for treating diseases, but rather beneficial food products that form part of a balanced and diverse diet. According to the recommendations of the World Health Organization, adequate consumption of fruits and vegetables is an important component of healthy nutrition.

Keywords

melon, watermelon, white mulberry, apricot, peach, healthy nutrition, vitamins, minerals, dietary fiber, carotenoids, polyphenols, lycopene, L-citrulline, antioxidants, human health.

**QOVUN, TARVUZ, OQ TUT, O'RIK VA SHAFTOLINING INSON
SALOMATLIGIDA TUTGAN O'RNI**

Rahimov Furqat Jabberganovich - Ichan-Qal'a davlat muzey-qo'riqxonasi "Tabiat"
bo'limi mudiri.

Karimova Maqsuda Berdiyevna - Ichan-Qal'a davlat muzey-qo'riqxonasi "Tabiat"
bo'limi katta ilmiy xodimi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada mualliflar qovun, tarvuz, oq tut, o'rik va shaftolining inson ovqatlanishidagi o'rni hamda ularning tarkibidagi biologik faol moddalar va oziqaviy komponentlarning salomatlik bilan bog'liq jihatlarini ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilib beradi. Ushbu mevalar tarkibida suv, uglevodlar, oziq tolalari, vitaminlar, minerallar, karotinoidlar, polifenollar va boshqa biologik faol birikmalar mavjud. Tarvuz tarkibidagi L-sitrullin va likopin, o'rikdagi karotinoidlar va polifenollar, shaftolidagi fenolik birikmalar, oq tutdagi antosianinlar, flavonoidlar va boshqa polifenollar inson organizmidagi oksidlovchi stress, yurak-qon tomir tizimi va moddalar almashinuvi bilan bog'liq jarayonlarda ilmiy jihatdan qiziqish uyg'otmoqda. Qovun esa suv miqdori, vitamin va mineral moddalari hamda karotinoidlar manbai sifatida ratsionni boyitishga xizmat qiladi. Maqolada ushbu mevalarning kasalliklarni davolovchi dori vositasi emasligi, balki muvozanatli va xilma-xil ovqatlanish tarkibidagi foydali oziq-ovqat mahsulotlari sifatida baholanishi ta'kidlanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tavsiyalariga ko'ra, meva va sabzavotlarni yetarli miqdorda iste'mol qilish sog'lom ovqatlanishning muhim tarkibiy qismidir.

Kalit so'zlar: Qovun, tarvuz, oq tut, o'rik, shaftoli, sog'lom ovqatlanish, vitaminlar, mineral moddalar, oziq tolasi, karotinoidlar, polifenollar, likopin, L-sitrullin, antioksidantlar, inson salomatligi.

Kirish

Inson salomatligini saqlashda to'g'ri va muvozanatli ovqatlanish muhim omillardan biridir. Zamonaviy ovqatlanish meva va sabzavotlarni vitaminlar, minerallar, oziq tolalari hamda biologik faol o'simlik birikmalarining muhim manbalaridan biri sifatida baholanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti sog'lom ratsionning asosiy

tamoyillari sifatida yetarlilik, muvozanat, me'yor va xilma-xillikni ko'rsatadi. 10 yoshdan katta insonlarga kuniga kamida 400 gramm meva va sabzavot iste'mol qilish tavsiya etiladi.

Mevalarning ahamiyati faqat ulardagi vitaminlar bilan cheklanmaydi. Ular tarkibida polifenollar, flavonoidlar, karotinoidlar va boshqa fitokimyoviy moddalar mavjud bo'lib, ushbu birikmalar antioksidant va boshqa biologik faollikka ega. Biroq oziq-ovqat tarkibidagi biologik faol moddaning mavjudligi uning ma'lum kasallikni mustaqil ravishda davolashini anglatmaydi. Shu sababli mevalarning salomatlikdagi o'rnini ilmiy dalillar darajasini hisobga olgan holda baholash muhimdir.

Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida qovun, tarvuz, tut, o'rik va shaftoli qadimdan yetishtirib kelinadigan mevalar qatoriga kiradi. Ularning mahalliy oziq-ovqat madaniyatidagi o'rni bilan birga, zamonaviy oziqlanish nuqtayi nazaridan ham ahamiyati katta.

1. Qovunning inson salomatligidagi o'rni.

Qovun qovoqdoshlar oilasiga mansub poliz ekini bo'lib, tarkibida suv va tabiiy uglevodlar bilan bir qatorda turli vitaminlar, mineral moddalar va fitokimyoviy birikmalar mavjud. Qovunning asosiy xususiyatlaridan biri uning suvga boyligidir. Shu sababli u, ayniqsa, issiq iqlim sharoitida ratsionning umumiy suyuqlik va oziqaviy tarkibini boyitishga yordam berishi mumkin. Qovun tarkibida kaliy kabi mineral moddalar va ayrim navlarida karotinoidlar uchraydi.

Karotinoidlar o'simliklarda rang hosil qiluvchi biologik faol birikmalar guruhiga kiradi. Ayrim karotinoidlar organizmda A vitamini bilan bog'liq metabolik jarayonlarda ishtirok etadi. Ilmiy adabiyotlarda karotinoidlarning antioksidant xususiyatlari va inson salomatligidagi potensial biologik ahamiyati keng o'rganilgan. Qovun tarkibidagi oziq moddalarning miqdori nav, yetishtirish sharoiti, pishganlik darajasi va saqlash usuliga qarab farq qiladi. Shuning uchun qovunning barcha navlari bir xil kimyoviy tarkibga ega, deb xulosa qilish to'g'ri emas. Qovun ratsiondagi boshqa meva va sabzavotlar bilan

birgalikda iste'mol qilinganda xilma-xil ovqatlanish tamoyiliga mos keladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti meva va sabzavotlarni muntazam iste'mol qilishni sog'lom ovqatlanishning muhim qismi sifatida tavsiya qiladi.

2. Tarvuzning inson salomatligidagi o'rni.

Tarvuz suvga boy poliz ekini bo'lib, uning oziqaviy va biologik xususiyatlari so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarda keng o'rganilmoqda. Tarvuzning alohida ilmiy qiziqish uyg'otadigan komponentlaridan biri L-sitrullin aminokislotasidir. L-sitrullin organizmda L-arginin va azot oksidi (NO) almashinuvi bilan bog'liq jarayonlarda ishtirok etadi. Azot oksidi qon tomirlar faoliyatida muhim signal molekulalaridan hisoblanadi. 2021-yilda chop etilgan ilmiy sharhda tarvuz va L-sitrullin bo'yicha 2000–2020-yillar oralig'idagi tadqiqotlar tahlil qilingan. Unda ayrim inson tadqiqotlarida tarvuz yoki L-sitrullin iste'moli qon bosimining pasayishi bilan bog'liq natijalar bergani qayd etilgan. Shu bilan birga, tadqiqotchilar uzoq muddatli va turli guruhlarda o'tkaziladigan klinik tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaganlar.

Tarvuz tarkibidagi yana bir muhim biologik faol modda likopin hisoblanadi. Likopin karotinoidlar guruhiga kiruvchi pigment bo'lib, tarvuzning qizil rangini shakllantirishda ishtirok etadi. U kuchli antioksidant xususiyatlari bilan ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan.

Biroq likopin yoki L-sitrullinning mavjudligi tarvuzni dori vositasiga aylantirmaydi. Masalan, 2025-yilda chop etilgan sistematik sharh va meta-tahlilda L-sitrullin yoki tarvuz qo'shimchalarining tana tarkibiga ta'siri bo'yicha 21 ta randomizatsiyalangan nazoratli tadqiqot ko'rib chiqilgan va umumiy hisobda tana vazni, BMI, yog' massasi kabi ko'rsatkichlarga sezilarli ta'sir doimiy ravishda aniqlanmagani ko'rsatilgan. Bu ilmiy dalillarni ortiqcha talqin qilmaslik zarurligini ko'rsatadi. Demak, tarvuzni sog'lom ratsionning bir qismi sifatida baholash mumkin, ammo uni gipertoniya, yurak-qon tomir yoki boshqa kasalliklarni mustaqil davolovchi vosita sifatida ko'rsatish ilmiy jihatdan to'g'ri emas.

3. Oq tutning inson salomatligidagi o‘rni.

Oq tut O‘zbekiston va Markaziy Osiyoda qadimdan yetishtiriladigan muhim mevali daraxtlardan biridir. Uning mevasi oziq-ovqat sifatida iste’mol qilinadi, barglari esa an’anaviy ravishda ipak qurti boqishda keng qo‘llanadi. Oq tut mevasining biologik qiymati tarkibidagi polifenollar, flavonoidlar, antosianinlar va boshqa fitokimyoviy moddalar bilan bog‘liq. 2022-yilda chop etilgan ilmiy sharhda tut o‘simligining turli qismlarida fenolik birikmalar, flavonoidlar, antosianinlar, taninlar va boshqa biologik faol moddalar mavjudligi qayd etilgan.

Mazkur birikmalar antioksidant xususiyatlarga ega bo‘lib, oksidlovchi stress bilan bog‘liq biologik jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Shu bilan birga, tut ekstraktlari bilan o‘tkazilgan laboratoriya va hayvon tadqiqotlarida turli biologik ta’sirlar kuzatilgan bo‘lsa-da, ularning barchasini insonda klinik jihatdan isbotlangan davolash samarasi sifatida qabul qilish mumkin emas. Tut mevasining ratsiondagi asosiy afzalliklaridan biri — uning turli oziqaviy va fitokimyoviy komponentlarni birgalikda taqdim etishidir. Shu sababli yangi tut mevasini mavsumida meva sifatida iste’mol qilish xilma-xil ovqatlanish tamoyiliga mos keladi. Tutning qora, qizil va oq navlari o‘rtasida rang beruvchi pigmentlar, ayniqsa antosianinlar miqdori bo‘yicha farqlar mavjud. To‘q rangli tutlarda antosianinlar ko‘proq bo‘lishi mumkin. Antosianinlar esa polifenollarning biologik faol guruhlaridan biridir.

4. O‘rikning inson salomatligidagi o‘rni.

O‘rik O‘zbekistonda keng tarqalgan danakli mevalardan biridir. O‘rik tarkibida tabiiy uglevodlar, oziq tolalari, vitaminlar, minerallar va turli fitokimyoviy moddalar mavjud. O‘rikning sariq yoki to‘q sariq rangiga karotinoidlar, jumladan B-karotin kabi pigmentlar hissa qo‘shadi. Karotinoidlar guruhi inson ovqatlanishida antioksidant xususiyatlari va ayrim vakillarining A vitamini almashinuvidagi roli sababli katta ilmiy qiziqishga ega. O‘rik bo‘yicha zamonaviy ilmiy sharhlarda uning tarkibida fenolik moddalar, karotinoidlar va boshqa biologik faol komponentlar mavjudligi qayd etilgan.

Ushbu moddalar antioksidant va yallig'lanish jarayonlari bilan bog'liq biologik faollikka ega bo'lishi mumkin. 2026-yilda e'lon qilingan Prunus turkumiga mansub mevalarning biologik faolligini tahlil qilgan sharhda o'rik, shaftoli, olcha va boshqa mevalarning bioaktiv birikmalari hamda ularning potensial sog'liq uchun ahamiyati ko'rib chiqilgan. Mualliflar mavjud natijalar istiqbolli ekanini, biroq ayrim ta'sirlarni insonlarda aniq tasdiqlash uchun qo'shimcha klinik va mexanistik tadqiqotlar zarurligini qayd etganlar.

O'rikni iste'mol qilishda muhim jihat — yangi meva bilan quritilgan o'rikning oziqaviy tarkibi bir xil emasligidir. Quritish jarayonida suv miqdori kamaygani sababli tabiiy shakar va energiya zichligi oshadi. Shu bois quritilgan o'rikni ham me'yorida iste'mol qilish maqsadga muvofiq. Muhim ogohlantirish: o'rik danagini oddiy oziq-ovqat mahsuloti sifatida ko'p miqdorda iste'mol qilish tavsiya etilmaydi. Ayrim o'rik urug'larida amigdalinga o'xshash birikmalar mavjud bo'lishi mumkin va ularning xavfsizligi mevaning o'zidan farq qiladi.

5. Shaftolining inson salomatligidagi o'rni.

Shaftoli ham inson ratsionini turli oziqaviy moddalar va biologik faol birikmalar bilan boyituvchi mevalardan biridir. Shaftoli tarkibida fenolik birikmalar, flavonoidlar, karotinoidlar, vitaminlar va mineral moddalar mavjud. Polifenollar o'simliklarning ikkilamchi metabolitlari bo'lib, ularning antioksidant va boshqa biologik xususiyatlari ilmiy tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Prunus turkumiga oid mevalarning metabolik salomatlik bilan bog'liq xususiyatlarini o'rgangan sharhlarda ushbu mevalarda vitaminlar, minerallar va polifenollar mavjudligi qayd etilib, ularning sog'lom ratsiondagi potensial ahamiyati ko'rsatilgan. Shaftoli tarkibidagi oziq tolalari ichak faoliyati uchun muhim bo'lgan ratsion komponentlaridan biri hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 10 yoshdan katta insonlarga kuniga kamida 25 gramm tabiiy oziq tolasi iste'mol qilishni tavsiya qiladi. Biroq kunlik tolaga bo'lgan ehtiyojni faqat bitta meva orqali qoplash emas, balki don mahsulotlari, sabzavotlar, dukkaklilar,

yongʻoqlar va turli mevalarni oʻz ichiga olgan xilma-xil ratsion orqali taʼminlash maqsadga muvofiq.

Shaftolini yangi holda isteʼmol qilish bilan bir qatorda qayta ishlangan mahsulotlar koʻrinishida ham uchratish mumkin. Biroq sharbat, murabbo yoki shirin konservalarda qoʻshimcha shakar miqdori oshishi mumkin. Shu sababli mevaning tabiiy shakli yoki qoʻshimcha shakar qoʻshilmagan variantlari sogʻlom ratsion nuqtayi nazaridan afzalroq hisoblanadi.

6. Mevalardagi biologik faol moddalarning umumiy ahamiyati.

Qovun, tarvuz, oq tut, oʻrik va shaftolining kimyoviy tarkibi bir-biridan farq qiladi. Biroq ularning umumiy jihati — organizmga bir vaqtning oʻzida bir nechta oziqaviy va biologik faol komponentlarni yetkazib berishidir.

Jadval. Tadqiq etilayotgan mevalarning asosiy biologik komponentlari.

Meva	Muhim komponentlar.	Ilmiy jihatdan oʻrganilayotgan yoʻnalish.
Qovun	Suv, tabiiy uglevodlar, vitaminlar, minerallar, karotinoidlar.	Oziqaviy qiymat, antioksidant komponentlar.
Tarvuz	L-sitrullin, likopin, polifenollar, suv.	Qon tomir faoliyati, kardiometabolik salomatlik.
Oq tut	Polifenollar, flavonoidlar, antosianinlar, boshqa fitokimyoviy moddalar.	Antioksidant va metabolik jarayonlar.
Oʻrik	Karotinoidlar, polifenollar, vitaminlar, oziq tolasi.	Antioksidant va boshqa biologik faoliyat.
Shaftoli	Polifenollar, flavonoidlar, karotinoidlar, oziq tolasi.	Metabolik va antioksidant yoʻnalishlar.

Meva va sabzavotlarning salomatlikka ijobiy taʼsiri faqat bitta modda bilan izohlanmaydi. Ularning tarkibidagi turli vitaminlar, minerallar, oziq tolalari va fitokimyoviy moddalar birgalikda ratsionning oziqaviy sifatini oshiradi. JSST

ma'lumotlariga ko'ra, meva va sabzavotlarni yetarli iste'mol qilish yurak-qon tomir kasalliklari hamda ayrim boshqa yuqumsiz kasalliklar xavfini kamaytirish bilan bog'liq. Polifenollar va karotinoidlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda ularning oksidlovchi stress, yallig'lanish va metabolik jarayonlar bilan bog'liq biologik mexanizmlarga ta'siri o'rganilgan.

7. O'zbekiston sharoitida mazkur mevalarning ahamiyati.

O'zbekistonning iqlim sharoiti qovun, tarvuz, tut, o'rik va shaftoli yetishtirish uchun qulay hisoblanadi. Mazkur mevalar nafaqat oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq xo'jaligi uchun, balki milliy gastronomik madaniyat uchun ham muhimdir. Xorazm vohasi, Buxoro, Samarqand, Farg'ona vodiysi va boshqa hududlarda qovun va tarvuzning turli navlari yetishtiriladi. O'rik, shaftoli va tut ham mahalliy bog'dorchilik tizimining muhim qismini tashkil etadi.

Mahalliy mevalarni mavsumida yangi holda iste'mol qilish aholi ratsionini turli mikroelementlar, vitaminlar va o'simlik biologik faol moddalar bilan boyitishga yordam beradi. Shu bilan birga, mevalarni saqlash, quritish va qayta ishlash jarayonlari ularning oziqaviy tarkibiga ta'sir qilishi mumkin. Meva mahsulotlarini tayyorlashda gigiyena talablariga rioya qilish ham muhim. JSST sog'lom ovqatlanish faqat oziq moddalarning yetarliligi bilan emas, balki oziq-ovqatning mikrobiologik va kimyoviy jihatdan xavfsizligi bilan ham belgilanadi.

8. Ilmiy dalillarni to'g'ri talqin qilish.

Mazkur mevalar haqida xalq tabobati va ommaviy axborot vositalarida ko'plab foydali xususiyatlar keltiriladi. Biroq ilmiy maqolada an'anaviy qarashlar bilan klinik jihatdan isbotlangan faktlarni farqlash zarur. Masalan, tarvuz tarkibidagi L-sitrullin bo'yicha ayrim klinik tadqiqotlar qon bosimi va qon tomir faoliyatiga ijobiy ta'sir ehtimolini ko'rsatgan bo'lsa-da, bu tarvuzni gipertoniya uchun dori sifatida qabul qilish mumkinligini anglatmaydi. Xuddi shuningdek, tut, o'rik va shaftolidagi polifenollar laboratoriya va eksperimental tadqiqotlarda turli biologik faollik ko'rsatishi mumkin.

Ammo laboratoriya sharoitidagi natijalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri insonda davolash samarasi sifatida talqin qilish ilmiy metodologiya talablariga javob bermaydi. Shuning uchun ilmiy maqolalarda “kasallikni davolaydi” kabi qat’iy iboralar o‘rniga “salomatlikni qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq”, “potensial biologik faollikka ega”, “ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilmoqda” kabi aniqroq terminlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa.

Qovun, tarvuz, oq tut, o‘rik va shaftoli inson ratsionining biologik va oziqaviy jihatdan qimmatli tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Ularning har biri o‘ziga xos kimyoviy tarkibga ega bo‘lib, organizmga suv, tabiiy uglevodlar, oziq tolalari, vitaminlar, minerallar va turli biologik faol o‘simlik birikmalarini yetkazib beradi. Tarvuz tarkibidagi L-sitrullin va likopin yurak-qon tomir hamda metabolik jarayonlar bilan bog‘liq tadqiqotlarda alohida o‘rganilgan. Oq tut tarkibidagi polifenollar, flavonoidlar va antosianinlar antioksidant xususiyatlari bilan ilmiy qiziqish uyg‘otadi. O‘rik va shaftolida karotinoidlar, polifenollar va boshqa bioaktiv birikmalar mavjud. Qovun esa suv, vitaminlar, minerallar va ayrim karotinoidlar bilan ratsionni boyituvchi mevalardan biridir. Mavjud ilmiy dalillar ushbu mevalarni dori vositasi sifatida emas, balki sog‘lom va xilma-xil ovqatlanishning tabiiy komponentlari sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Ularni muntazam ravishda, me‘yorida va turli boshqa oziq-ovqat mahsulotlari bilan muvozanatli tarzda iste‘mol qilish sog‘lom ovqatlanish tamoyillariga mos keladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalariga muvofiq, 10 yoshdan katta insonlar kuniga kamida 400 gramm meva va sabzavot iste‘mol qilishga intilishi hamda kamida 25 gramm tabiiy oziq tolasini olishga harakat qilishi kerak. Shunday ekan, O‘zbekistonda yetishtiriladigan qovun, tarvuz, oq tut, o‘rik va shaftolini sog‘lom ovqatlanish madaniyatini rivojlantirishda keng targ‘ib qilish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Abu Ali ibn Sino. “Tib qonunlari”. 1-kitob. Toshkent: “Sharq”, 2020. O‘zbek tilida. Asarning 1-kitobida ovqatlanish, turmush tarzi va sog‘liqni saqlash masalalari yoritilgan. E-library SamMU.

2. Abu Ali ibn Sino. “Tib qonunlari”. 2-kitob. Toshkent: “Sharq”, 2020. O‘zbek tilida. Unda o‘simliklardan olinadigan dorivor moddalar va ularning xususiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan. E-library SamMU.

3. Maxkamova X.M. “Botanika”. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1995. Bu manbada mevalarning tuzilishi va xilma-xilligi, jumladan shaftoli, o‘rik, tarvuz, qovun va tut kabi o‘simliklar haqida botanika nuqtayi nazaridan ma’lumotlar keltirilgan.

4. Komilova F., Jogurazov F. “Botanikadan amaliy mashg‘ulotlar”. Toshkent: “Mehnat”, 1986.

5. Bo‘stanov Z. — “Polizchilik” ma’ruza matnlari. Andijon, 2007. Ushbu manbada qovun, tarvuz va qovoqning biologik xususiyatlari, kimyoviy tarkibi, oziq-ovqatdagi ahamiyati va O‘zbekistonda polizchilikning rivojlanishi yoritilgan.

6. “Mevachilik va sabzavotchilik”. O‘zbek tilidagi o‘quv adabiyoti. Unda meva ekinlarining biologiyasi, jumladan o‘rik va shaftoli kabi mevali daraxtlarning xususiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan.

7. Hojiyeva Nigina Hayot qizi — “O‘zbek tilida mevachilik leksikasi”. Avtoreferat, 2024. Bu manba bevosita tibbiyotga bag‘ishlanmagan, lekin o‘zbek tilidagi meva nomlari va mevachilik terminologiyasi bo‘yicha zamonaviy ilmiy manba sifatida foydalanish mumkin. library.ziyonet.uz.

The significance of the works of Arab travelers and historians in the study of the history of Uzbekistan

Ibragimov Baxtiyor Adamboyevich

Researcher, “Khorezm Masterpiece Inscriptions” Department, Ichan-Qal'a State
Museum-Reserve

Abstract

This article analyzes the role and scholarly significance of the works of Arab travelers, geographers, and historians as historical sources for studying the history of Uzbekistan and, more broadly, Transoxiana. As Transoxiana became actively integrated into the Islamic world during the 8th–12th centuries, numerous geographical, historical, political, and economic accounts of the region emerged in Arabic. The works of such authors as Al-Khwarizmi, Al-Ya'qubi, Ibn Khurdadhbih, Al-Istakhri, Ibn Hawqal, Al-Muqaddasi, Al-Mas'udi, Al-Balkhi, Al-Tabari, Narshakhi, and Al-Biruni constitute important sources for reconstructing the political, economic, and socio-cultural life of Bukhara, Samarkand, Khorezm, Fergana, Shash, Termez, and other historical regions. The article examines information from Arabic sources concerning the geography of cities, trade routes, crafts, monetary circulation, taxation systems, ethnic composition, religious processes, and state administration. It also substantiates the need for a critical study of these sources and their comparison with local Persian, Turkic, Chinese, and other written sources.

Keywords

Transoxiana, history of Uzbekistan, Arabic sources, Arab geographers, travelers, historians, Bukhara, Samarkand, Khorezm, Fergana, Shash, Al-Istakhri, Ibn Hawqal, Al-Muqaddasi, Narshakhi, Al-Biruni, historical source studies.

O‘zbekiston tarixini o‘rganishda arab sayyohlari va tarixchilar asarlarining ahamiyati

Ibragimov Baxtiyor Adamboyevich

Ichan-Qal'a davlat muzey-qo'riqxonasi "Xorazm durdona bitiklari" bo'limi ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif O'zbekiston va umuman Movarounnahr tarixini o'rganishda arab sayyohlari, geograflari hamda tarixchilarining asarlari tarixiy manba sifatidagi o'rni va ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. VIII–XII asrlarda Movarounnahrning islom dunyosiga faol qo'shilishi natijasida ushbu hudud haqida arab tilida ko'plab geografik, tarixiy, siyosiy va iqtisodiy ma'lumotlar yuzaga kelgan. Al-Xorazmiy, al-Ya'qubiy, Ibn Xurdodbeh, al-Istaxriy, Ibn Havqal, al-Muqaddasiy, al-Mas'udiy, al-Balxiy, at-Tabariy, Narshaxiy, al-Beruniy kabi mualliflarning merosi Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg'ona, Shosh, Termiz va boshqa tarixiy hududlarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy hayotini tiklashda muhim manba hisoblanadi. Maqolada arab manbalarining shaharlar geografiyasi, savdo yo'llari, hunarmandchilik, pul muomalasi, soliq tizimi, etnik tarkib, diniy jarayonlar va davlat boshqaruvi haqidagi ma'lumotlari tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur manbalarni tanqidiy o'rganish, ularni mahalliy forsiy, turkiy, xitoy va boshqa yozma manbalar bilan qiyoslash zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, O'zbekiston tarixi, arab manbalari, arab geograflari, sayyohlar, tarixchilar, Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg'ona, Shosh, al-Istaxriy, Ibn Havqal, al-Muqaddasiy, Narshaxiy, al-Biruniy, tarixiy manbashunoslik.

Kirish. O'zbekiston hududi qadimdan Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarida muhim o'rin egallab kelgan. Ayniqsa, ilk o'rta asrlardan boshlab Movarounnahrning xalqaro savdo yo'llari kesishgan hudud sifatidagi mavqei, shahar madaniyatining rivojlanganligi hamda turli davlatlar va xalqlar o'rtasidagi aloqalarning kuchayishi bu o'lka haqida tashqi mualliflarning qiziqishini oshirdi.

O'zbekiston tarixini ilmiy asosda tadqiq etishda arxeologik topilmalar, numizmatik materiallar, mahalliy yozma yodgorliklar bilan bir qatorda arab tilidagi manbalar ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, IX–X asrlarda rivojlangan musulmon geografik adabiyoti Movarounnahrning tabiiy-geografik holati, shaharlari, qishloqlari, savdo

yo'llari, aholisi va iqtisodiy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlab qolgan. Tadqiqotchilar al-Istaxriy, Ibn Havqal va al-Muqaddasiy asarlaridan Xuroson va Movarounnahrning siyosiy-hududiy tuzilishi, diniy va madaniy muhiti hamda shaharlar hayotini o'rganishda foydalanadilar.

Arab manbalarining yana bir muhim jihati shundaki, ularning ayrimlari voqealarni bevosita Markaziy Osiyoda emas, balki Bag'dod, Basra, Xuroson yoki boshqa ilmiy markazlarda faoliyat yuritgan mualliflar nigohi orqali yoritadi. Shu sababli ushbu manbalarni oddiy ma'lumotlar to'plami sifatida emas, balki muallifning siyosiy, diniy va geografik qarashlari bilan bog'liq tarixiy dalil sifatida tahlil qilish talab etiladi.

1. Arab geograflari va sayyohlarining Movarounnahr haqidagi tasavvurlari.

Arab xalifaligining Markaziy Osiyoga kirib kelishi VIII asrdan boshlab mintaqaning musulmon Sharqi bilan siyosiy va madaniy aloqalarini keskin kuchaytirdi. Arab qo'shinlarining Movarounnahrqa yurishlari natijasida Buxoro, Samarqand, Xorazm va boshqa markazlar islom olamining siyosiy-geografik tasavvurida muhim o'rin egallay boshladi.

UNESCO tomonidan nashr etilgan Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixiga oid tadqiqotlarda qayd etilishicha, arablarning Amudaryodan o'tishi VII asr o'rtalarida boshlangan, 674-yilda esa Ubaydulloh ibn Ziyodning Amudaryoni kesib o'tib Buxoro hukmdori bilan to'qnashuvi qayd etiladi. Qutayba ibn Muslimning 705–715-yillardagi faoliyati esa Buxoro va Samarqand kabi markazlarda arab siyosiy ta'sirining mustahkamlanishida muhim bosqich bo'lgan.

Mazkur siyosiy jarayonlar keyinchalik arab tilidagi tarixiy va geografik adabiyotlarda Movarounnahrqa oid ma'lumotlarning ko'payishiga zamin yaratdi. Arab geograflari o'z asarlarida faqat harbiy yurishlarni emas, balki shaharlarning joylashuvi, ular orasidagi masofalar, yo'llar, daryolar, bozorlar, hunarmandchilik markazlari va savdo mahsulotlarini ham qayd etganlar. Shu jihatdan arab geografik adabiyoti O'zbekistonning o'rta asrlar tarixini o'rganishda ko'p qatlamli manba sifatida namoyon bo'ladi.

2. Ibn Xurdodbeh va ilk geografik ma'lumotlarning ahamiyati.

IX asrda yashagan Abu'l-Qosim Ubaydulloh ibn Xurdodbeh musulmon geografik adabiyotining muhim namoyandalaridan biridir. Uning “Kitob al-masolik va-l-mamolik” (“Yo'llar va mamlakatlar kitobi”) asari davlatlar, savdo yo'llari va aloqa tizimlari haqidagi ma'lumotlari bilan ajralib turadi.

Ibn Xurdodbeh asarining ahamiyati, avvalo, Movarounnahrni umumiy xalqaro kommunikatsiya tizimining bir qismi sifatida ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Savdo yo'llari orqali Buxoro, Samarqand, Farg'ona va Xorazmning boshqa hududlar bilan aloqalari haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Uning ma'lumotlari orqali tarixchi o'rta asrlarda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni, karvon yo'llarining yo'nalishlarini va ayrim shaharlarning xalqaro savdodagi o'rnini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Arab geografik an'anasida yo'llar va masofalarga katta e'tibor berilishi O'zbekiston tarixini tarixiy geografiya nuqtayi nazaridan o'rganish uchun ham muhimdir.

3. Al-Istaxriy asarlarida Movarounnahr.

X asr geografiya maktabining yirik vakili Abu Ishoq al-Istaxriy “Kitob al-masolik va-l-mamolik” asari bilan mashhur. Uning geografik tasvirlarida Movarounnahrning hududiy tuzilishi, shaharlari va savdo yo'llari haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud. Al-Istaxriy ma'lumotlari orqali Buxoro, Samarqand, Farg'ona, Shosh va Xorazm kabi tarixiy hududlarning o'rta asrlar geografiyasini tiklash mumkin. Uning asarida hududlar o'rtasidagi masofalar, tabiiy sharoit va iqtisodiy faoliyatga oid ma'lumotlar tarixiy-geografik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Al-Istaxriyning yana bir muhim xususiyati — uning ma'lumotlari keyingi geograflar tomonidan rivojlantirilgan geografik an'ananing bir qismi ekanidir. M. J. de Goeje tomonidan XIX–XX asrlarda nashr etilgan “Bibliotheca Geographorum Arabicorum” turkumida al-Istaxriy, Ibn Havqal va al-Muqaddasiy asarlarining ilmiy nashrlari amalga oshirilgani ushbu manbalarni zamonaviy tarixshunoslikka jalb qilish imkonini kengaytirdi.

4. Ibn Havqal: iqtisodiy va savdo tarixining muhim manbasi.

Abu'l-Qosim Muhammad ibn Havqal X asrning mashhur sayyoh va geograflaridan biri bo'lib, uning "Surat al-arz" ("Yer tasviri") asari Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda muhim manbalardan sanaladi. Ibn Havqalning boshqa geograflardan farqli jihatlaridan biri uning ayrim hududlarni bevosita kuzatish va sayohatlar asosida tasvirlashga intilganidir. Shu sababli uning ma'lumotlari shaharlarning iqtisodiy hayoti, ishlab chiqarish, savdo, qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslar haqida muhim tasavvur beradi. Masalan, Buxoro va Samarqand singari shaharlarning savdo-iqtisodiy hayotini o'rganishda Ibn Havqal ma'lumotlari katta ahamiyatga ega. Ushbu ma'lumotlar yordamida:

- o'rta asr shaharlarining iqtisodiy ixtisoslashuvi;
- ichki va tashqi savdo yo'nalishlari;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari;
- hunarmandchilik;
- bozorlar;
- shahar va qishloq o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar

haqida ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Shu bilan birga, Ibn Havqal ma'lumotlarini arxeologik topilmalar va numizmatik materiallar bilan qiyoslash ayniqsa samarali natija beradi.

5. Al-Muqaddasiy va shaharlar tarixi.

Shamsuddin al-Muqaddasiy X asr musulmon geografiyasining eng muhim vakillaridan biri hisoblanadi. Uning "Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim" ("Iqlimlarni bilishning eng yaxshi taqsimoti") asari geografik ma'lumotlar bilan birga ijtimoiy va madaniy hayot haqida ham qimmatli material beradi. Al-Muqaddasiyning asarida shaharlar faqat geografik obyekt sifatida emas, balki aholisi, diniy muhiti, iqtisodiy hayoti va madaniy xususiyatlari bilan tasvirlanadi. Shu sababli uning ma'lumotlari O'zbekistonning shahar tarixini o'rganishda alohida ahamiyatga ega.

Al-Muqaddasiy, al-Istaxriy va Ibn Havqal asarlarini birgalikda o'rganish orqali X

asr Movarounnahrining nisbatan yaxlit tarixiy-geografik manzarasini tiklash mumkin. Zamonaviy tadqiqotlarda ham ushbu uch muallifning asarlari Xuroson va Movarounnahrning siyosiy-hududiy, diniy va madaniy muhitini tahlil qilish uchun asosiy musulmon geografik manbalar qatorida ko'rsatiladi.

6. Al-Ya'qubiy va siyosiy tarixni tiklash.

IX asr tarixchisi va geografi Ahmad ibn Abu Ya'qub al-Ya'qubiy musulmon tarixnavisligining yirik vakillaridan biridir. Uning tarixiy asarlarida xalifalik hududlaridagi siyosiy jarayonlar, hukmdorlar va davlatlar o'rtasidagi munosabatlar haqida ma'lumotlar uchraydi. Al-Ya'qubiy ma'lumotlari O'zbekiston hududidagi ilk islomiy davr siyosiy jarayonlarini o'rganishda muhimdir. Chunki Movarounnahrning arab xalifaligi tarkibiga qo'shilishi oddiy harbiy yurishlardan iborat bo'lmagan. Bu jarayon mahalliy hukmdorlar, shahar aristokratiyasi, savdogarlar va diniy guruhlarining manfaatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Shu nuqtayi nazardan, arab tarixchilarining xabarlarini faqat "arablar istilosi tarixi" sifatida emas, balki Movarounnahrda siyosiy institutlarning o'zgarishi va yangi siyosiy tizim shakllanishi jarayonini aks ettiruvchi manba sifatida baholash lozim.

7. At-Tabariy va arab tarixnavisligi.

Muhammad ibn Jarir at-Tabariyning "Tarix ar-rusul va-l-muluk" ("Payg'ambarlar va podshohlar tarixi") asari islom olamining umumiy tarixini o'rganishda fundamental manbalardan biridir. At-Tabariy asarida Markaziy Osiyo bilan bog'liq siyosiy va harbiy voqealar, arab xalifaligi va mahalliy hukmdorlar o'rtasidagi munosabatlar haqida ma'lumotlar mavjud. Ayniqsa, VIII–IX asrlardagi siyosiy jarayonlarni xronologik jihatdan aniqlashda uning ma'lumotlari muhim. Biroq at-Tabariy asaridan foydalanishda manbaviy tanqid masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Muallif ko'pincha bir voqea haqida turli rivoyatlarni sanadlar orqali keltiradi. Demak, tarixchi har bir xabarni avtomatik ravishda tarixiy haqiqat sifatida qabul qilmasdan, uning kelib chiqishi, mualliflik muhiti va boshqa manbalar bilan mosligini tekshirishi kerak.

8. Narshaxiy va mahalliy tarixnavislik.

Arab tilida yozilgan, biroq bevosita Movarounnahrning mahalliy tarixiy an'anasi bilan bog'liq eng muhim asarlardan biri Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiyning "Tarixi Buxoro" asaridir. Narshaxiy X asrda Buxoro tarixini yozgan bo'lib, asar keyinchalik fors tiliga tarjima qilingan va tahrirlar orqali bizgacha yetib kelgan. Encyclopaedia Iranica ma'lumotlariga ko'ra, Narshaxiyning Buxoro tarixi dastlab arab tilida yaratilgan va XI asrda fors tiliga tarjima qilingan; asar keyingi davrlarda ham turli nusxalarda tarqalib, tahrir va qo'shimchalar bilan boyitilgan.

"Tarixi Buxoro"ning ahamiyati juda keng:

Buxoro shahrining qadimgi va ilk islomiy tarixi;

- mahalliy hukmdorlar;
- arablar kelishi;
- islom dinining tarqalishi;
- shahar mahallalari;
- bozorlar va savdo;
- yer-suv munosabatlari;
- ziyoratgohlar;
- ijtimoiy hayot

haqida ma'lumot beradi.

Narshaxiy asarining o'ziga xosligi shundaki, u tashqi kuzatuvchining umumiy tavsifidan ko'ra muayyan shahar va uning tarixiy xotirasiga chuqurroq kirib boradi. Shu sababli Buxoro tarixini o'rganishda u alohida manbaviy qiymatga ega.

9. Al-Biruniy: Xorazm tarixining bebaho manbasi.

Abu Rayhon Beruniy merosi O'zbekiston tarixini o'rganishda alohida o'rin tutadi. U Xorazmda tug'ilib, matematika, astronomiya, geografiya, tarix, etnografiya va boshqa fanlarda ulkan ilmiy meros qoldirgan. Beruniyning "Al-osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya" ("Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar") asari qadimgi xalqlarning

taqvimlari, bayramlari, tarixiy sanalari va madaniy an'analarini qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan. Mazkur asar Xorazm tarixini o'rganishda, ayniqsa, xronologiya va mahalliy tarixiy an'analarni aniqlashda katta ahamiyatga ega. UNESCO nashrida ham Xorazmning qadimgi Afrig'iy hukmdorlari haqidagi ma'lumotlarning Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari orqali ma'lum bo'lgani qayd etiladi. Beruniy merosining eng muhim jihatlaridan biri — ilmiy kuzatuv va tanqidiy yondashuvning uyg'unligidir. U turli xalqlarning tarixiy ma'lumotlarini bir-biri bilan solishtirishga harakat qilgan. Shu sababli uning asarlari nafaqat O'zbekiston, balki jahon tarixshunosligi uchun ham muhim metodologik ahamiyatga ega.

10. Arab manbalarining iqtisodiy tarixni o'rganishdagi ahamiyati.

Arab geograflarining asarlari O'zbekistonning o'rta asrlar iqtisodiy tarixini tiklash uchun juda muhimdir. Ularning ma'lumotlarida Movarounnahrning asosiy iqtisodiy markazlari sifatida Buxoro, Samarqand, Farg'ona, Xorazm va Shosh kabi hududlar tilga olinadi. Ushbu shaharlarda hunarmandchilik, savdo va qishloq xo'jaligi rivojlanganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Arab geograflari ko'pincha muayyan shahar yoki hududning qanday mahsulot bilan mashhurligini, qaysi yo'nalishda savdo olib borilganini va savdo yo'llarining qayerdan o'tganini qayd etganlar.

Bu ma'lumotlar arxeologik qazishmalar natijasida topilgan:

- sopol buyumlar;
- metall buyumlar;
- tangalar;
- ishlab chiqarish ustaxonalari;
- sug'orish inshootlari;
- shahar xarobalari

bilan taqqoslanganda o'rta asr iqtisodiy tizimining ancha to'liq manzarasini beradi.

11. Shaharlar tarixini o'rganishda arab manbalarining o'rni.

O'zbekiston hududidagi Buxoro, Samarqand, Xiva, Termiz, Toshkent va boshqa

shaharlarning uzoq tarixini o'rganishda yozma manbalar va arxeologik materiallarning o'zaro bog'liqligi muhim. Arab geograflari shaharlarning joylashuvi, mudofaa devorlari, bozorlar, masjidlar, saroylar va ayrim ishlab chiqarish markazlari haqida ma'lumot berganlar. Shu sababli ularning asarlari arxeologlar uchun ham muhim yozma dalil vazifasini bajaradi. Masalan, muayyan shahar xarobalari aniqlanganda, arab geografining shu shahar haqidagi tavsifi bilan arxeologik topilmalarni taqqoslash orqali shaharning funksional tuzilishi, savdo markazlari va tarixiy rivojlanish bosqichlari haqida xulosa chiqarish mumkin.

12. Etnik va ijtimoiy tarixni o'rganish.

Arab manbalari Movarounnahr aholisi tarkibi va turli etnik guruhlarining o'zaro munosabatlarini o'rganishda ham muhim. IX–X asrlarda Movarounnahrda sug'diylar, xorazmiylar, turkiy qabilalar va boshqa etnik guruhlar yashagan. UNESCOning Markaziy Osiyo tarixiga oid tadqiqotlarida VII asr boshlarida Transoksaniyada sug'diy shahar-davlatlari mavjud bo'lgani, shu bilan birga hududning shimoliy chegaralarida turkiy qabilalar yashagani va ularning o'troq hududlarga kirib borish jarayoni davom etgani qayd etiladi. Arab mualliflarining ma'lumotlari ana shu etnik va siyosiy jarayonlarning ayrim bosqichlarini kuzatish imkonini beradi. Biroq bu borada ham ehtiyotkorlik talab qilinadi. O'rta asr mualliflarining “turk”, “sug'diy”, “ajam” yoki boshqa nomlardan foydalanishi har doim zamonaviy etnik tushunchalar bilan bir xil mazmunga ega emas. Shuning uchun tarixchi o'sha davr terminologiyasini uning tarixiy kontekstida talqin qilishi lozim.

13. Diniy va madaniy jarayonlarni o'rganishda arab manbalari.

Arab manbalarining yana bir muhim yo'nalishi — islom dinining Movarounnahrda tarqalishi va mahalliy diniy an'analar bilan munosabatlarini o'rganishdir. Arablarning kelishidan oldin O'zbekiston hududida zardushtiylik, buddaviylik, mahalliy diniy e'tiqodlar, xristianlikning ayrim shakllari va boshqa diniy qarashlar mavjud bo'lgan. Arablar hukmronligi bilan islom dini asta-sekin siyosiy va ijtimoiy hayotning muhim omiliga

aylandi. UNESCO tadqiqotlarida Markaziy Osiyoda islomning tarqalishi uzoq davom etgan jarayon bo'lib, arab yozuviga asoslangan yangi yozma madaniyat mintaqa tillari va adabiyotlariga kuchli ta'sir ko'rsatgani qayd etiladi. Arab manbalari ushbu jarayonning siyosiy va diniy jihatlarini yoritadi. Shu bilan birga, ularni arxeologik topilmalar, mahalliy diniy yodgorliklar va boshqa yozma manbalar bilan birgalikda o'rganish zarur.

14. Arab manbalarining afzalliklari va cheklovlari.

Arab sayyohlari va tarixchilarining asarlari nihoyatda qimmatli bo'lishiga qaramay, ularni mutlaq va xatosiz manba sifatida qabul qilish mumkin emas.

Ularning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Movarounnahrning siyosiy va geografik holati haqida bevosita yoki yaqin davr ma'lumotlarini beradi;

- shaharlar va savdo yo'llarining tavsifini saqlab qolgan;
- iqtisodiy va hunarmandchilik faoliyatiga oid dalillar beradi;
- hukmdorlar va siyosiy voqealar xronologiyasini aniqlashga yordam beradi;
- o'sha davrning diniy va madaniy muhitini aks ettiradi;
- boshqa manbalarda uchramaydigan ma'lumotlarni saqlagan.

Biroq quyidagi cheklovlarni ham hisobga olish kerak:

- ayrim mualliflar voqealarni shaxsan ko'rmagan;
- ma'lumotlar avvalgi manbalardan ko'chirilgan bo'lishi mumkin;
- muallifning diniy yoki siyosiy qarashlari tasvirga ta'sir qilgan;
- ayrim geografik masofalar taxminiy;
- keyingi nusxalarda tahrir va qo'shimchalar paydo bo'lgan;
- ayrim asarlar bizgacha to'liq holda yetib kelmagan.

Markaziy Osiyo tarixshunosligi bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar ham tarixiy asarlarning siyosiy va mualliflik pozitsiyasini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, mahalliy tarixiy asarlar ham ba'zan hukmdorni ulug'lash yoki uning raqiblarini salbiy tasvirlash maqsadida yozilgan.

15. Manbalarni kompleks va qiyosiy o'rganish zarurati.

Arab manbalarining haqiqiy ilmiy qiymati ularni boshqa manbalar bilan qiyoslaganda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbekiston tarixini tadqiq etishda quyidagi manbalarni o'zaro bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiq:

Arab manbalari — siyosiy, geografik va iqtisodiy ma'lumotlar;

forsiy manbalar — sulolalar, mahalliy siyosiy tarix va shaharlar tarixi;

turkiy manbalar — etnik, siyosiy va madaniy jarayonlar;

xitoy manbalari — Sharqiy Turkiston va Markaziy Osiyo bilan tashqi aloqalar;

arxeologik materiallar — moddiy madaniyat va shaharsozlik;

numizmatik materiallar — pul muomalasi, hukmdorlar va iqtisodiy aloqalar;

epigrafik manbalar — tosh, metall va boshqa buyumlardagi yozuvlar.

Ana shunday kompleks yondashuv tarixiy voqealarni bir tomonlama emas, balki ko'p manbali ilmiy tahlil asosida tiklash imkonini beradi.

Xulosa.

O'zbekiston tarixini o'rganishda arab sayyohlari, geograflari va tarixchilarining asarlari nihoyatda katta ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, IX–X asrlarga oid al-Istaxriy, Ibn Havqal, al-Muqaddasiy kabi geograflarning asarlari Movarounnahrning tarixiy geografiyasi, shaharlari, savdo yo'llari, iqtisodiy hayoti va madaniy muhitini o'rganishda asosiy yozma manbalardan hisoblanadi. Ibn Xurdodbehning ma'lumotlari xalqaro savdo yo'llari va kommunikatsiya tizimini, al-Ya'qubiy va at-Tabariy asarlari siyosiy tarixni, Narshaxiyning "Tarixi Buxoro"si esa Buxoro vohasining mahalliy tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi. Al-Beruniyning ilmiy merosi esa Xorazm va butun Markaziy Osiyo tarixini xronologik, astronomik, geografik va etnografik jihatdan tadqiq etishda alohida o'rin tutadi. Uning turli xalqlarning tarixiy an'alarini qiyoslashga asoslangan yondashuvi bugungi tarixshunoslik uchun ham metodologik ahamiyatini saqlab qolgan. Arab manbalarining eng katta qiymati shundaki, ular O'zbekiston hududini o'rta asrlardagi yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy makonning

ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi. Ushbu asarlar yordamida Buxoro va Samarqandning xalqaro savdodagi o'rni, Xorazmning ilmiy-madaniy muhiti, Farg'ona va Shoshning geografik-siyosiy mavqei, islomlashuv jarayoni hamda turli etnik guruhlarining o'zaro aloqalari haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Arab manbalarini arxeologiya, numizmatika, epigrafika, forsiy va turkiy yozma yodgorliklar bilan qiyoslash orqali O'zbekistonning qadimgi va o'rta asrlar tarixini yanada xolis va mukammal tiklash mumkin. Demak, arab sayyohlari va tarixchilarining asarlari O'zbekiston tarixining nafaqat alohida voqealarini, balki butun bir sivilizatsion jarayonini anglash imkonini beruvchi bebaho tarixiy xazinadir. Ularni chuqur o'rganish O'zbekiston tarixshunosligining manbaviy bazasini boyitish, tarixiy geografiyani aniqlashtirish va Movarounnahrning jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini yanada teranroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Al-Istaxriy. Kitab al-masolik va-l-mamolik.
2. Ibn Havqal. Surat al-arz.
3. Al-Muqaddasiy. Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim.
4. Ibn Xurdodbeh. Kitob al-masolik va-l-mamolik.
5. Al-Ya'qubiy. Tarix al-Ya'qubiy.
6. At-Tabariy. Tarix ar-rusul va-l-muluk.
7. Narshaxiy, Muhammad ibn Ja'far. Tarixi Buxoro.
8. Beruniy, Abu Rayhon. Al-osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya.
9. Barthold, V. V. Turkestan Down to the Mongol Invasion. London.
10. Bregel, Yuri. Historiography XII. Central Asia. Encyclopaedia Iranica.
11. Kamoliddin, Sh. S. Средневековая история Средней Азии в арабских источниках. Toshkent: Fan.
12. Jo'rayev, M. X. The Religious and Cultural Environment of Khorasan and Transoxiana in Muslim Geographical Literature of the 3rd/4th (9th/10th) Centuries.

**EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION OF THE POPULATION
IN THE BORDER DISTRICTS OF SURKHONDARYO REGION:
CAUSES AND CONSEQUENCES**

Bozorov Vohid Xo'shmurodovich

Geography Teacher, Academic Lyceum of Termez State University

Abstract

This article analyzes the formation of population migration in the border areas of Surkhondaryo Region, its main causes, and its socio-economic consequences. The fact that Surkhondaryo Region borders Tajikistan, Turkmenistan, and Afghanistan is one of the important geographical factors influencing the active participation of the region's population in external migration processes. In particular, the presence of territorial and social ties with neighboring countries in Sariosiyo, Uzun, and Denov districts shapes the specific characteristics of migration processes. The article examines external labor migration, internal migration, the search for employment and income, education, family factors, interregional economic disparities, and infrastructure-related causes. It also considers the impact of migration on employment, family relations, demographic structure, labor resources, and the socio-economic development of the regions. The article concludes with proposals for regulating migration processes in border districts and making effective use of migration for regional development.

Keywords

migration, external migration, internal migration, border areas, labor migration, population, Surkhondaryo Region, Sariosiyo, Uzun, Denov, migration balance, employment, labor resources, demographic processes.

**SURXONDARYO VILOYATI CHEGARAOLDI TUMANLARI AHOLISINING
TASHQI VA ICHKI MIGRATSIYASI: SABAB VA OQIBATLAR**

Bozorov Vohid Xo'shmurodovich

Termiz davlat universiteti akademik litseyi geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining chegaraoldi hududlarida aholi migratsiyasining shakllanishi, uning asosiy sabablari va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi. Surxondaryo viloyatining Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston bilan chegaradoshligi hudud aholisining tashqi migratsiya jarayoanlarida faol ishtirok etishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim geografik omillardan biridir. Ayniqsa, Sariosiyo, Uzun va Denov tumanlarida qo'shni davlatlar bilan hududiy va ijtimoiy aloqalarning mavjudligi migratsiya jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarini shakllantiradi. Maqolada tashqi mehnat migratsiyasi, ichki migratsiya, ish o'rinlari va daromad izlash, ta'lim, oilaviy omillar, hududlararo iqtisodiy tafovutlar hamda infratuzilma bilan bog'liq sabablar yoritilgan. Shuningdek, migratsiyaning aholi bandligi, oilaviy munosabatlar, demografik tarkib, mehnat resurslari va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida chegaraoldi tumanlarida migratsiya jarayonlarini tartibga solish va undan hududiy rivojlanish manfaatlari yo'lida samarali foydalanish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: migratsiya, tashqi migratsiya, ichki migratsiya, chegaraoldi hududlar, mehnat migratsiyasi, aholi, Surxondaryo viloyati, Sariosiyo, Uzun, Denov, migratsiya saldosi, bandlik, mehnat resurslari, demografik jarayonlar.

Aholi migratsiyasi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va demografik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim jarayonlardan biridir. Globallashuv sharoitida aholining bir hududdan ikkinchi hududga ko'chib o'tishi, vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirishi yoki ta'lim olish maqsadida boshqa hududlarda yashashi tobora keng tarqalmoqda. Migratsiya jarayonlari, bir tomondan, aholining turmush sharoitini yaxshilash, yangi daromad manbalarini topish va mehnat bozoridagi imkoniyatlardan foydalanishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, ayrim hududlarda mehnat resurslarining kamayishi, oilaviy ajralishlar va demografik nomutanosiblik kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. O'zbekiston hududlari orasida Surxondaryo

viloyati migratsiya jarayonlari nuqtayi nazaridan o'ziga xos hudud hisoblanadi. Bunga, avvalo, viloyatning geografik joylashuvi sabab bo'ladi. Surxondaryo mamlakatning eng janubiy hududi bo'lib, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston bilan chegaradosh. Mazkur geografik holat viloyat aholisining qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy va qarindoshlik aloqalarini rivojlantirishiga sharoit yaratgan. Tadqiqotlarda ham Surxondaryoning uchta davlat bilan chegaradoshligi tashqi migratsiyaga ta'sir qiluvchi muhim geografik omillardan biri sifatida ko'rsatiladi.

Chegaraoldi hududlarida migratsiya jarayonlari, odatda, boshqa hududlarga nisbatan murakkabroq xarakterga ega bo'ladi. Chunki bu yerda davlat chegarasi bilan bog'liq iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar, qo'shni mamlakatlardagi mehnat bozori, qarindoshlik aloqalari, transport qulayligi va tarixiy-madaniy yaqinlik kabi omillar bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Surxondaryo viloyatining demografik salohiyati ham yuqori. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-yanvar holatida viloyatning doimiy aholisi 3 million 10 ming 955 kishini tashkil etgan. Viloyatdagi eng ko'p aholiga ega tuman Denov bo'lib, unda 440,5 mingdan ortiq aholi istiqomat qilgan. Sariosiyo tumanida esa qariyb 238 ming, Uzun tumanida qariyb 197 ming kishi yashagan. Shu sababli Surxondaryo viloyatining chegaraoldi tumanlarida migratsiya jarayonlarini o'rganish nafaqat demografik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va hududiy rivojlanish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Surxondaryo viloyati chegaraoldi hududlarining migratsion xususiyatlari

Surxondaryo viloyatining chegaraoldi tumanlari deganda, avvalo, davlat chegaralariga yaqin joylashgan Sariosiyo, Uzun, Denov, Sherobod, Termiz, Muzrabot va boshqa hududlarni nazarda tutish mumkin. Ularning har birida migratsiya jarayonlarining ko'lami va yo'nalishi turlicha bo'lsa-da, ularni umumiy iqtisodiy va geografik omillar birlashtirib turadi. Ayniqsa, Sariosiyo va Uzun tumanlari Tojikiston bilan bevosita chegaradoshligi sababli transchegaraviy ijtimoiy aloqalarning faol hududlari hisoblanadi. Denov tumani esa yirik aholi soni, savdo-xizmat ko'rsatish sohasi

va hududiy markaz sifatidagi mavqei bilan ajralib turadi.

2025-yilning yanvar–iyun oylarida Surxondaryo viloyati bo'yicha 5 854 kishi ko'chib kelgan, 7 694 kishi esa ko'chib ketgan. Natijada viloyatning migratsiya saldosi - **1840 kishini** tashkil qilgan. Shu davrda Sariosiyo tumanida 164 kishi ko'chib kelgan va 439 kishi ko'chib ketgan bo'lsa, Uzun tumanida 162 kishi ko'chib kelib, 394 kishi ko'chib ketgan. Denov tumanida esa 445 kishi ko'chib kelgan va 647 kishi ko'chib ketgan.

Mazkur ko'rsatkichlar chegaraoldi tumanlarida migratsiya oqimining asosan manfiy saldo bilan tavsiflanayotganini ko'rsatadi. Biroq migratsiya faqat doimiy yashash joyini o'zgartirish bilan cheklanmaydi. Mehnat migratsiyasining vaqtinchalik shakllari ham hudud aholisi hayotida katta o'rin tutadi.

Tashqi migratsiyaning asosiy sabablari

Surxondaryo viloyati aholisi tashqi migratsiyasining eng muhim sabablaridan biri mehnat va daromad bilan bog'liq omillardir. Mehnat bozoridagi talab va taklifning hududlar bo'yicha farqlanishi, yuqori ish haqi olish istagi hamda oilaning moddiy ahvolini yaxshilashga bo'lgan ehtiyoj fuqarolarning xorijiy mamlakatlarda vaqtincha ishlashiga sabab bo'ladi. Chegaraoldi hududlarda qo'shni davlatlar bilan mavjud tarixiy, qarindoshlik va madaniy aloqalar ham migratsiya jarayonlarini kuchaytirishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlarda Surxondaryo aholisining ayrim etnik guruhlarini, xususan, tojik, turkman va afg'on aholisi vakillarining o'z tarixiy va qarindoshlik aloqalari mavjud mamlakatlar bilan migratsion munosabatlari qayd etilgan.

Tashqi migratsiyaning asosiy sabablarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- iqtisodiy va moliyaviy sabablar;
- ish o'rinlari yetishmasligi yoki ish haqi darajasidagi farqlar;
- oilaviy va qarindoshlik aloqalari;
- ta'lim olish imkoniyatlari;
- kasbiy rivojlanish va yuqori malakali ish izlash;
- yashash sharoitlarini yaxshilash istagi;

- chegaradosh davlatlar bilan tarixiy va madaniy aloqalar;
- vaqtinchalik mavsumiy mehnatga bo'lgan talab.

Shuni ta'kidlash kerakki, migratsiya qaroriga odatda bitta omil emas, balki bir nechta omil birgalikda ta'sir qiladi. Masalan, oilaning daromad darajasi, mahalliy mehnat bozoridagi imkoniyatlar va migrantning kasbiy malakasi uning xorijga chiqish qarorida bir vaqtning o'zida muhim rol o'ynashi mumkin.

Ichki migratsiyaning asosiy sabablari

Surxondaryo viloyati aholisi migratsiyasining yana bir muhim yo'nalishi ichki migratsiyadir. Ichki migratsiya deganda aholining mamlakat hududi doirasida bir viloyat, tuman yoki shahardan boshqa hududga ko'chib o'tishi tushuniladi. Chegaraoldi qishloq tumanlaridan ichki migratsiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri viloyat markazi Termiz shahri hamda iqtisodiy imkoniyatlari nisbatan yuqori bo'lgan boshqa shahar va hududlarga ko'chishdir. Bunda ta'lim olish, doimiy ish topish, uy-joy sharoitini yaxshilash va zamonaviy xizmatlardan foydalanish istagi muhim omil bo'ladi.

Ichki migratsiyada yoshlar alohida guruhni tashkil etadi. Oliy ta'lim muassasalarida o'qish, zamonaviy kasb egallash va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish istagi yoshlarni tumanlardan shaharlarga ko'chishga undashi mumkin. Bundan tashqari, turmush qurish, oila bilan birlashish va boshqa shaxsiy sabablar ham ichki migratsiyaning muhim omillaridan hisoblanadi.

Sariosiyo tumanida migratsiya jarayonlari

Sariosiyo tumani Tojikiston bilan chegaradoshligi va aholisi sonining yuqoriligi bilan ajralib turadi. 2025-yil 1-aprel holatiga ko'ra, tumanning doimiy aholisi 233,9 ming kishini tashkil etgan. 2025-yil yanvar–mart oylarida tumanda 100 kishi ko'chib kelgan, 253 kishi esa ko'chib ketgan.

Mazkur ko'rsatkich migratsiya saldosinga manfiy ekanligini ko'rsatadi. Bunday holat mehnatga layoqatli aholining boshqa hududlarga vaqtincha yoki doimiy ravishda ko'chishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Sariosiyoda migratsiya jarayonlariga

hududning chegaraoldi joylashuvi, mehnat bozori, qishloq xo'jaligining xususiyatlari, yoshlar bandligi va qo'shni davlat bilan ijtimoiy aloqalar ta'sir ko'rsatadi.

Uzun va Denov tumanlarida migratsiya

Uzun tumani ham Tojikiston bilan chegaradosh hududlardan biri bo'lib, migratsiya jarayonlarida o'ziga xos xususiyatlarga ega. 2025-yilning yanvar–iyun oylarida Uzun tumanida 162 kishi ko'chib kelgan va 394 kishi ko'chib ketgan. Migratsiya saldosi -232 kishini tashkil etgan. Denov tumani esa viloyatning eng yirik aholi punktlaridan biridir. 2026-yil 1-aprel holatiga Denov tumanining doimiy aholisi 442 716 kishiga yetgan. 2025-yil yanvar–iyun oylarida Denov tumanida 445 kishi ko'chib kelgan va 647 kishi ko'chib ketgan. Migratsiya saldosi -202 kishini tashkil qilgan. Bu ma'lumotlar Denovda aholining tabiiy o'sishi yuqori bo'lishiga qaramay, migratsiya hisobiga aholining ma'lum qismi boshqa hududlarga ketayotganini ko'rsatadi.

Tashqi migratsiyaning ijobiy oqibatlari

Migratsiya faqat salbiy jarayon sifatida baholanmasligi kerak. Tashqi migratsiyaning ayrim ijobiy iqtisodiy va ijtimoiy natijalari mavjud. Birinchidan, xorijda mehnat qilayotgan fuqarolar tomonidan mamlakatga yuboriladigan pul mablag'lari migrant oilalarining daromadlarini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Bu mablag'lar uy-joy qurish, ta'lim, sog'liqni saqlash, tadbirkorlik va kundalik iste'mol xarajatlariga yo'naltiriladi. Ikkinchidan, migrantlar xorijda yangi kasbiy tajriba va ko'nikmalarga ega bo'lishi mumkin. Ularning qaytib kelishi mahalliy mehnat bozoriga yangi bilim va tajribalarni olib kirish imkonini yaratadi.

Uchinchidan, tashqi migratsiya mehnat bozoridagi vaqtinchalik bosimni kamaytirishi mumkin. Ish izlayotgan aholining bir qismi xorijiy mehnat bozorida faoliyat yuritishi natijasida mahalliy hududda bandlikka bo'lgan bosim ma'lum darajada kamayadi.

Migratsiyaning salbiy oqibatlari. Migratsiyaning salbiy oqibatlari, ayniqsa, uzoq muddatli va doimiy migratsiya kuchaygan hollarda yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Birinchi navbatda, mehnatga layoqatli va iqtisodiy faol aholining bir qismi hududni tark

etishi mahalliy mehnat resurslari tarkibiga ta'sir qiladi. Bu holat ayrim sohalarda malakali mutaxassislar yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, migratsiya oilaviy munosabatlarga ta'sir ko'rsatadi. Uzoq muddat xorijda bo'lish natijasida ota-ona va farzandlar o'rtasidagi bevosita muloqot kamayishi, oilaviy mas'uliyatning bir qismi uyda qolgan oila a'zolariga tushishi mumkin.

Uchinchidan, yoshlarning hududdan tashqariga ketishi ayrim qishloq va chegaraoldi hududlarda demografik tarkibning o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin.

To'rtinchidan, doimiy migratsiya natijasida ayrim hududlarda aholi sonining o'sish sur'ati sekinlashishi ehtimoli mavjud. Biroq buni baholashda migratsiyani tabiiy ko'payishdan alohida tahlil qilish zarur.

Migratsiyaning demografik oqibatlari

Migratsiya hududlarning demografik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Surxondaryo viloyatida aholining umumiy soni o'sib borayotgan bo'lsa-da, migratsiya saldosi ayrim davrlarda manfiy bo'lib qolmoqda. Masalan, 2025-yilning yanvar–iyun oylarida viloyatda ko'chib ketganlar soni ko'chib kelganlar sonidan 1 840 nafarga ko'p bo'lgan. Demak, viloyatda aholi sonining o'sishi migratsiyadan ko'ra ko'proq tabiiy ko'payish hisobiga ta'minlanayotganini ko'rish mumkin. Shu bilan birga, migratsiyaning yosh va jins tarkibini ham hisobga olish muhim. Agar asosan yosh va mehnatga layoqatli aholi migratsiyada faol qatnashsa, hududning mehnat resurslari tarkibida o'zgarish yuzaga kelishi mumkin.

Migratsiyani tartibga solish va hududiy rivojlanish. Chegaraoldi tumanlarida migratsiyaning salbiy oqibatlarini kamaytirishning eng samarali yo'llaridan biri — hududlarning o'zida munosib ish va daromad imkoniyatlarini yaratishdir. Buning uchun, avvalo, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, sanoat korxonalarini tashkil etish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashni kengaytirish hamda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish zarur. Ayniqsa, yoshlar bandligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Yoshlar uchun kasb-hunar o'rgatish markazlari, zamonaviy kasblar

bo'yicha ta'lim dasturlari, IT va masofaviy mehnat imkoniyatlarini rivojlantirish migratsiya bosimini kamaytirishga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, chegaradosh hududlarda savdo, transport, logistika, turizm va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlarini yaratish mumkin.

Taklif va tavsiyalar

Surxondaryo viloyatining chegaraoldi tumanlarida migratsiya jarayonlarini maqbul boshqarish uchun quyidagi yo'nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

1. **Mahalliy ish o'rinlarini ko'paytirish.** Sariosiyo, Uzun va Denov tumanlarida sanoat, xizmat ko'rsatish va kichik biznesni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish.

2. **Yoshlar bandligini oshirish.** Yoshlarni zamonaviy va mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga tayyorlash.

3. **Chegaraoldi iqtisodiy faollikni kuchaytirish.** Savdo, logistika, turizm va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish.

4. **Mehnat migrantlarini qo'llab-quvvatlash.** Xorijga ishlash uchun ketayotgan fuqarolarga huquqiy, axborot va kasbiy tayyorgarlik bo'yicha yordam ko'rsatish.

5. **Qaytib kelgan migrantlarning tajribasidan foydalanish.** Xorijda tajriba orttirgan fuqarolarni tadbirkorlik va yangi ish o'rinlari yaratishga jalb qilish.

6. **Migratsiya statistikasi va monitoringini takomillashtirish.** Migrantlarning yoshi, jinsi, kasbi, migratsiya yo'nalishi va migratsiya davomiyligi bo'yicha batafsil ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

7. **Chegaraoldi infratuzilmasini rivojlantirish.** Ta'lim, tibbiyot, transport va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini yaxshilash orqali aholining hududdan ketish zaruratini kamaytirish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatining chegaraoldi tumanlarida tashqi va ichki migratsiya murakkab va ko'p omilli ijtimoiy-iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Uning

shakllanishiga hududning geografik joylashuvi, mehnat bozori, daromadlar darajasi, ish bilan ta'minlanganlik, ta'lim imkoniyatlari, oilaviy munosabatlar hamda qo'shni davlatlar bilan tarixiy va qarindoshlik aloqalari ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, Sariosiyo, Uzun va Denov tumanlarida migratsiya jarayonlari chegaraoldi geografik holat bilan bir qatorda hududlarning iqtisodiy imkoniyatlari va aholi soni bilan ham chambarchas bog'liq. Rasmiy ma'lumotlarda 2025-yilning birinchi yarmida mazkur tumanlarning barchasida ko'chib ketganlar soni ko'chib kelganlardan yuqori bo'lgan. Migratsiya jarayonlarini faqat hudud aholisining kamayishi sifatida baholash to'g'ri emas. Tashqi mehnat migratsiyasi oilalar daromadlarini oshirish, yangi kasbiy tajriba orttirish va inson kapitalini rivojlantirish imkoniyatlarini ham yaratadi. Shu bilan birga, uzoq muddatli migratsiya mehnat resurslarining kamayishi, yoshlar ulushining qisqarishi va oilaviy muammolar kabi ayrim oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli Surxondaryoning chegaraoldi tumanlarida migratsiya siyosatining asosiy maqsadi migratsiyani to'liq cheklash emas, balki uning ijobiy imkoniyatlaridan foydalanish va salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilishi lozim. Buning uchun hududlarda munosib ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlikni rivojlantirish, yoshlarning kasbiy salohiyatini oshirish, infratuzilmani takomillashtirish va mehnat migrantlari bilan tizimli ishlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijada chegaraoldi tumanlarining iqtisodiy salohiyatini oshirish orqali aholining majburiy migratsiyaga bo'lgan ehtiyojini kamaytirish, shu bilan birga, migratsiya orqali orttirilgan moliyaviy va inson kapitalidan hududiy rivojlanish manfaatlari yo'lida samarali foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. **Demografik holat va migratsiya statistikasi bo'yicha ma'lumotlar**. Toshkent, 2025–2026.
2. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. **Surxondaryo viloyatining statistik axborotnomasi**. Termiz, 2025.

3. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. **Aholining migratsiya ko'rsatkichlari, 2025-yil yanvar–iyun.** Termiz, 2025.

4. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. **Surxondaryo viloyati aholisi 3 millionga yaqinlashdi.** 2025.

5. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. **Qaysi tuman aholisi eng ko'p?** 2026.

6. Sariosiyo tumani hokimligi. **Sariosiyo tumanining demografiyasi.** Ochiq ma'lumotlar, 2025.

7. O'zbekiston Respublikasi Migratsiya agentligi. **Mehnat migratsiyasi va fuqarolarni xorijda ish bilan ta'minlash bo'yicha ma'lumotlar.**

8. International Organization for Migration (IOM). **World Migration Report.** International Organization for Migration.

9. United Nations. **International Migration and Development.** United Nations Department of Economic and Social Affairs.

10. World Bank. **Migration and Development Brief.** Washington, D.C.: World Bank.

11. **Surxondaryo viloyati aholisining tashqi migratsiyaga ta'sir etuvchi omillar.** Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, 2025.

12. **Surxondaryo viloyatining demografik holati.** Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi materiallari.

READINESS OF PARENTS OF CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT TO COOPERATE WITH A SPEECH THERAPIST: RESULTS OF AN EMPIRICAL STUDY

Karimjonova Mohinur Abdugappor qizi

Master's student, Master's program in Inclusive Education

Abidova Nilufar Zakirovna

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor, Department of
Speech Therapy, National Pedagogical University of Uzbekistan

Abstract

The article presents the results of an empirical study of the readiness of parents of senior preschool children with general speech underdevelopment to cooperate with a speech therapist. The study was conducted at Kindergarten No. 27 in Chirchiq, Tashkent Region. The survey involved 35 parents of children aged 5-7 and 15 speech therapists. The article analyzes the level of parental readiness, forms of consultative interaction, regularity of specialist-family contacts, and key directions for improving consultative work.

Keywords

parents, speech therapist, general speech underdevelopment, readiness for cooperation, consultative work, preschool age, pedagogical competence.

ГОТОВНОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ ДЕТЕЙ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ К СОТРУДНИЧЕСТВУ С УЧИТЕЛЕМ-ЛОГОПЕДОМ: РЕЗУЛЬТАТЫ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Каримжонова Мохинур Абдугаппор кизи

магистрант специальности «Инклюзивное образование»

Абидова Нилуфар Закировна

доктор педагогических наук (DSc), доцент кафедры «Логопедия», НПУУ

Аннотация

В статье представлены результаты эмпирического изучения готовности родителей детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи к сотрудничеству с учителем-логопедом. Исследование проведено на базе Государственного учреждения образования «Детский сад № 27 г. Чирчик» Ташкентской области. В анкетировании приняли участие 35 родителей детей 5-7 лет и 15 учителей-логопедов. Анализируются уровень готовности родителей, формы консультативного взаимодействия, регулярность контакта специалистов с семьей и основные направления совершенствования консультативной работы.

Ключевые слова: родители, учитель-логопед, общее недоразвитие речи, готовность к сотрудничеству, консультативная работа, дошкольный возраст, педагогическая компетентность.

Введение. Участие семьи в коррекционно-развивающей работе имеет особое значение при системных нарушениях речи. Родители могут ежедневно закреплять формируемые навыки в естественном общении, однако само наличие интереса к результатам занятий не гарантирует регулярного и педагогически целесообразного выполнения рекомендаций. В связи с этим важным направлением исследования является оценка готовности родителей к сотрудничеству с учителем-логопедом.

Цель статьи - представить результаты изучения готовности родителей детей старшего дошкольного возраста с ОНР к сотрудничеству с учителем-логопедом и сопоставить их с данными об опыте консультативной работы специалистов.

Организация и методы исследования

Исследование проводилось на базе Государственного учреждения образования «Детский сад № 27 г. Чирчик» Ташкентской области. В нем приняли участие 35 родителей детей старшего дошкольного возраста с ОНР в возрасте 5-7 лет и 15 учителей-логопедов учреждений дошкольного образования.

Для родителей использовался опросник готовности к сотрудничеству, включавший 15 утверждений, объединенных в мотивационный, информационный, практический, эмоционально-ценностный блоки и блок барьеров сотрудничества. Ответы оценивались по пятибалльной шкале Лайкерта. Максимальная сумма составляла 75 баллов. Были определены высокий (60-75), средний (40-59) и низкий (15-39) уровни готовности.

Для учителей-логопедов применялась анкета, направленная на изучение используемых форм взаимодействия, регулярности консультирования, трудностей сотрудничества и оценки заинтересованности родителей. Обработка данных проводилась количественно и качественно.

Результаты изучения опыта учителей-логопедов

Все опрошенные специалисты указали на использование индивидуальных консультаций (100 %). Родительские собрания применяли 86,7 % респондентов, онлайн-консультации - 80,0 %, совместные занятия родителей с детьми - 73,3 %, информационные стенды - 66,7 %, памятки - 60,0 %, групповые консультации - 53,3 %. Большинство специалистов (60,0 %) осуществляли консультативное взаимодействие регулярно. Еще 26,7 % проводили его периодически, а 13,3 % - по мере необходимости. Ни один из опрошенных не указал варианты «редко» или «только по запросу родителей». Полученные данные показывают, что консультативная деятельность воспринимается специалистами как постоянный компонент коррекционной работы, а цифровые средства связи дополняют традиционные формы.

Готовность родителей к сотрудничеству

Высокий уровень готовности к сотрудничеству выявлен у 28,6 % родителей. Для них характерны осознанное отношение к коррекционной работе, регулярное выполнение рекомендаций и инициативное взаимодействие со специалистом. Средний уровень установлен у 51,4 % родителей. Они положительно относятся к

логопедической помощи и заинтересованы в развитии ребенка, однако выполнение рекомендаций может носить эпизодический характер. Низкий уровень выявлен у 20,0 % родителей; данная группа в наибольшей степени нуждается в систематической консультативной поддержке.

Средний показатель по выборке составил 56,8 балла, что соответствует среднему уровню готовности. Диапазон индивидуальных результатов - от 31 до 74 баллов - свидетельствует о выраженной неоднородности родительской группы и подтверждает необходимость дифференцированного консультирования.

Сопоставление результатов и обсуждение

Данные родителей согласуются с оценками учителей-логопедов: большинство специалистов также характеризовали заинтересованность родителей как среднюю. Это позволяет рассматривать основной проблемой не отсутствие интереса семьи к коррекционной работе, а недостаточную устойчивость практической готовности к систематическому выполнению рекомендаций.

Для повышения качества сотрудничества консультативный материал должен быть кратким, понятным, адресным и непосредственно связанным с актуальной речевой задачей ребенка. Родителям необходимо не только сообщать, что следует выполнять дома, но и объяснять цель действия, показывать способ его включения в обычную семейную ситуацию и предусматривать возможность обратной связи.

Полученные результаты также подтверждают необходимость сочетания очных и дистанционных форм. Онлайн-взаимодействие удобно для оперативной связи, однако не должно сводиться к пересылке заданий. Его педагогическая ценность определяется содержанием, индивидуализацией и последующим обсуждением результатов.

Практическое значение. Результаты исследования стали основанием для разработки консультативного материала для родителей детей старшего

дошкольного возраста с ОНР. Его содержание ориентировано на повышение информированности родителей, формирование практических способов поддержки речи ребенка и укрепление партнерского взаимодействия с учителем-логопедом. Материалы могут использоваться в индивидуальных и групповых консультациях, на родительских встречах и в дистанционном сопровождении.

Заключение

Исследование показало преобладание среднего уровня готовности родителей к сотрудничеству с учителем-логопедом. При положительном отношении большинства семей к логопедической помощи сохраняется потребность в систематизации домашних рекомендаций, повышении педагогической компетентности и поддержании регулярной обратной связи. Дифференцированная консультативная работа должна учитывать не только речевые трудности ребенка, но и реальную готовность семьи включаться в коррекционно-развивающий процесс.

Список использованных источников

1. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. 5-е изд. Москва: Айрис-пресс, 2008. 224 с.
2. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у детей. Екатеринбург: КнигоМир, 2011. 316 с.
3. Нищева Н. В. Комплексная образовательная программа дошкольного образования для детей с тяжелыми нарушениями речи с 3 до 7 лет. Санкт-Петербург: Детство-пресс, 2015. 232 с.
4. Глухов В. П. Методика формирования навыков связных высказываний у дошкольников с общим недоразвитием речи. Москва: В. Секачев, 2014. 232 с.
5. Филичева Т. Б., Туманова Т. В., Чиркина Г. В. Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Москва: Дрофа, 2009. 189 с.

The Concept of Linguocultureme and National Mentality

Madaliyeva Ozoda

Master's Student (2nd Year) University of Exact and Social Sciences

ANNOTATION

This article examines the theoretical foundations of the concept of linguocultureme, its role in the relationship between language and culture, and its connection with national mentality. It is analyzed as a complex phenomenon at the intersection of linguoculturology, cognitive linguistics and translation studies.

Keywords

linguocultureme, linguoculturology, language and culture, national mentality, cognitive linguistics, linguistic relativity, semiotics, concept, cultural memory, translation studies.

Lingvokulturema tushunchasi va milliy mentalitet

Madaliyeva Ozoda

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada lingvokulturema tushunchasining nazariy asoslari, uning til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdagi o'rni hamda milliy mentalitet bilan aloqasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Lingvokulturema lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan kompleks hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Til birliklarining tarixiy tajriba, qadriyat va ijtimoiy me'yorlarni aks ettirishi ilmiy yondashuvlar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturema, lingvokulturologiya, til va madaniyat, milliy mentalitet, kognitiv tilshunoslik, lingvistik nisbiylik, semiotika, konsept, madaniy xotira, tarjimashunoslik.

Lingvokulturema konsepsiyasi lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va zamonaviy tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan bo'lib, madaniy ma'no tashuvchi til birliklarini izohlashda muhim metodologik vosita sifatida qaraladi. Til va

madaniyat o'rtasidagi munosabat masalasi umumiy tilshunoslik tarixida fundamental ilmiy muammolardan biridir. Til birliklari jamiyatning tarixiy tajribasini, qadriyatlar tizimini va ijtimoiy me'yorlarini aks ettirishi haqidagi qarashlar XIX asrdan boshlab ilmiy muomalada mustahkam o'rin egallagan. V. fon Gumboldt tilni millatning «ichki shakli» va «xalq ruhi» bilan bog'liq ijodiy jarayon sifatida talqin qiladi. Gumboldtga ko'ra, til tayyor mahsul emas, balki doimiy ravishda yaratilib boradigan faoliyat bo'lib, u xalqning dunyoni ko'rish usulini (dunyoqarash modelini) shakllantiradi. Shu jihatdan til madaniyatni passiv aks ettirmaydi; aksincha, madaniy tajribani konseptual tartibga soladi (Humboldt). XX asr boshlarida E. Sapir va B. L. Uorf tomonidan shakllantirilgan lingvistik nisbiylik g'oyasi til va tafakkur munosabatini ilmiy muhokama markaziga olib chiqdi. Sapir tilni madaniyatning ramziy tizimi, ya'ni ijtimoiy tajriba kodlaridan biri sifatida ko'rsa, Uorf tilning tasniflash imkoniyatlari tafakkur yo'nalishiga ta'sir qilishini kuchliroq ta'kidlaydi (Sapir; Whorf). Zamonaviy kognitiv va psixolingvistik tadqiqotlar lingvistik nisbiylikni mutlaq deterministik talqin qilishdan ko'ra ehtiyotkorroq pozitsiyani qo'llab-quvvatlaydi: til tafakkurni to'liq belgilamaydi, ammo e'tibor yo'nalishini, kategoriyalash va nomlash odatlarini muayyan darajada tartibga soladi. Bu esa lingvokulturemalarni statik «tarjima qilinmaydigan birlik» sifatida emas, balki kontekst va diskursda faollashadigan madaniy ma'no klasteri sifatida ko'rish imkonini beradi. Semiotika doirasida madaniyat belgilar tizimi sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvda til madaniy semiozning markaziy mexanizmi bo'lib, madaniy xotirani saqlash va uzatishning eng barqaror kanali sanaladi (Lotman). Shu nuqtai nazardan lingvokulturemalar – madaniy xotira va ijtimoiy me'yorlarning tildagi «uzel nuqtalari»dir.

Tarjimashunoslikda ham madaniy omil tarjimaning asosiy muammolaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Nida ekvivalentlikni qabul qiluvchi auditoriyada yuzaga keladigan kommunikativ ta'sir nuqtai nazaridan baholashni taklif qiladi (Nida). Newmark esa

«madaniy soʻzlar»ni alohida guruh sifatida ajratib, ularni tarjima qilishda qoʻshimcha strategiyalar zarurligini taʼkidlaydi (Newmark).

Quyidagi jadvalda til va madaniyat munosabatiga oid asosiy nazariy yondashuvlar umumlashtiriladi:

Yondashuv / olim	Asosiy gʻoya	Til–madaniyat bogʻliqligi	Lingvokulturema tahliliga hissa
V. fon Gumboldt	Til – ijodiy jarayon, xalq ruhining ifodasi	Til dunyoqarashni shakllantiradi	Madaniy «ichki shakl»ni izohlash
Sapir–Uorf	Til kategoriyalari idrok/tasnifga taʼsir qiladi	Nisbiylik, madaniy farqlar tilda koʻrinadi	Madaniy ekvivalent muammosini asoslash
Semiotika (Lotman)	Madaniyat – belgilar tizimi	Til madaniy xotira kanali	Madaniy kodlarning tildagi uzellari
Tarjimashunoslik (Nida, Newmark)	Ekvivalentlik va madaniy soʻzlar	Madaniyat strategiyani belgilaydi	Strategik yondashuv zaruratini koʻrsatish

Lingvokulturologiya XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma kuchayishi bilan mustaqil yoʻnalish sifatida shakllandi. Antropotsentrik yondashuv tildagi hodisalarni inson omili, kommunikativ maqsad va madaniy muhit bilan bogʻliq holda izohlashni nazarda tutadi. Lingvokulturologiyaning tadqiqot obyekti – tilda aks etgan madaniy maʼno, milliy konseptlar va ijtimoiy meʼyorlar majmuasidir. Maslova lingvokulturologiyani «til orqali madaniyatni oʻrganish» sifatida taʼriflab, til birliklaridagi madaniy komponentni aniqlash metodlariga urgʻu beradi (Maslova). Vorobyov lingvokulturologiyani til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir mexanizmlarini tizimli tahlil qiluvchi kompleks fan sifatida koʻradi; u madaniy-konseptual birliklarni til tizimi va nutqiy amaliyotdagi namoyon boʻlishi bilan bogʻlaydi (Vorobyov). Stepanov esa madaniyatni konseptlar tizimi orqali

tushuntirib, konseptlarni «madaniyatning konsentrlashgan shakli» sifatida talqin qiladi (Stepanov). Lingvokulturologiya etnolingvistika bilan yaqin aloqada bo'lsa-da, u folklor bilan cheklanmay, zamonaviy badiiy, publitsistik va ilmiy diskurs materiallarini ham tahlil obyektiga aylantiradi. Bu hol madaniy mazmunning zamonaviy kommunikatsiyada qayta ishlab chiqarilishini izohlashga imkon beradi.

REFERENCE:

- Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation.
- Humboldt, W. von. Til falsafasiga doir nazariy qarashlar.
- Lotman, Yu. Semiosfera va madaniyat semiotikasi bo'yicha tadqiqotlar.
- Maslova, V.A. Lingvokulturologiya.
- Newmark, P. A Textbook of Translation.
- Nida, E. Toward a Science of Translating; Language, Culture, and Translating.
- Sapir, E. Language and culture masalalariga oid ishlar.
- Stepanov, Yu.S. Konseptlar va madaniyat.
- Vorobyov, V.V. Lingvokulturologiya bo'yicha tadqiqotlar.
- Wierzbicka, A. Semantics, Culture, and Cognition; Understanding Cultures through Their Key Words.
- O'zbek tilshunosligida nutq odobi, maqol va frazeologizmlarning madaniy tahliliga oid tadqiqotlar.

METHODOLOGY OF ANALYZING LITERARY WORKS IN THE RESEARCH OF QOZOQBOY YO‘LDOSHEV

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi

Doctoral Researcher in Literary Studies, Gulistan State University, Specialty 10.00.02

Email: shahnozasoatova@gmail.com Tel: +998995362904

Abstract

This article examines the scholarly and theoretical views of Qozoqboy Yoldoshev—a prominent figure in the development of modern Uzbek literary studies and literary education—regarding the analysis of literary works. The scholar's perspectives on the essence of literary analysis, its aims and objectives, principles of approaching literary texts, and analytical methods are explored through works such as “Badiiy tahlil asoslari” (Fundamentals of Literary Analysis), “Yoniq so‘z” (The Burning Word), and “So‘z yolqini” (The Flame of the Word). Furthermore, the article highlights the necessity of comprehending a literary work not merely in terms of its content, but also through its aesthetic nature, poetic structure, national spirit, and artistic integrity. Finally, the article provides a scholarly synthesis of the distinctive features of Qozoqboy Yoldoshev’s methodology for literary analysis.

Keywords

Literary analysis, literary text, methodology, poetics, interpretation, aesthetic analysis, historical-cultural approach, literary criticism.

QOZOQBOY YO‘LDOSHEV TADQIQOTLARIDA BADIY ASARNI TAHLIL QILISH METODOLOGIYASI

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi

Guliston davlat universiteti 10.00.02-adabiyotshunoslik tayanch-doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi va adabiy ta’limi rivojida muhim o‘rin tutuvchi olim Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy asarni tahlil qilishga doir ilmiy-nazariy qarashlari tadqiq etiladi. Olimning badiiy tahlil

mohiyati, uning maqsad va vazifalari, badiiy matnga yondashuv tamoyillari hamda tahlil metodlari haqidagi qarashlari “Badiiy tahlil asoslari”, “Yoniq so‘z”, “So‘z yolqini” kabi ilmiy-adabiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, badiiy asarni faqat mazmuniy jihatdan emas, balki uning estetik tabiati, poetik qurilishi, milliy ruhi va badiiy yaxlitligi asosida anglash zarurligi yoritiladi. Maqolada Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy tahlil metodologiyasining o‘ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy tahlil, badiiy matn, metodologiya, poetika, talqin, estetik tahlil, tarixiy-madaniy yondashuv, adabiy tanqid.

Badiiy asarni ilmiy va estetik jihatdan anglash adabiyotshunoslikning eng muhim masalalaridan biridir. Badiiy matnning mazmun-mohiyati, estetik qiymati, obrazlar tizimi, muallif pozitsiyasi va poetik xususiyatlarini to‘laqonli ochib berish uchun tahlil jarayonida muayyan metodologik tamoyillarga tayanish talab etiladi. Shu jihatdan zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida Qozoqboy Yo‘ldoshevning ilmiy faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Olimning Muhayyo Yo‘ldosh bilan hamkorlikda yaratgan “Badiiy tahlil asoslari” kitobi badiiy tahlilning ilmiy asoslarini tizimli ravishda yoritishga bag‘ishlangan. Manbalarda ushbu asar adabiyot mutaxassislari, o‘qituvchilar, filolog talabalar va kitobxonlar uchun mo‘ljallangani qayd etiladi. Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy tahlil haqidagi qarashlari faqat nazariy mulohazalar bilan chegaralanmaydi. Olim o‘zining adabiy-tanqidiy faoliyatida turli metod va yondashuvlardan foydalanib, konkret ijodkorlar va badiiy asarlar misolida o‘z qarashlarini amaliy jihatdan namoyon etadi. Tadqiqotchilar ham uning tahliliy fikrlarida turli metodologik yondashuvlar, xususan, madaniy-tarixiy yondashuv mavjudligini qayd etganlar.

Badiiy tahlilining mohiyati haqidagi qarashlar. Qozoqboy Yo‘ldoshev metodologiyasining markazida badiiy asarning yaxlitligini anglash masalasi turadi. Badiiy tahlilni amalga oshirishda asarning faqat syujeti yoki undagi voqealarni qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolish ilmiy tahlil talablariga javob bermaydi. Asarning

badiiy mantig'i, estetik ta'sir kuchi, obrazlar tizimi, til va uslub xususiyatlari hamda muallifning badiiy niyati bir butunlikda o'rganilishi lozim.

“Badiiy tahlil asoslari”ning tavsifida ham badiiy tahlil adabiyot ta'limidagi muhim jarayon sifatida baholanib, badiiy asarning badiiy mantig'i va estetik jozibasini chuqur tahlil orqali namoyon qilish zarurligi ta'kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan Qozoqboy Yo'ldoshev metodologiyasida mazmun va shakl birligi muhim tamoyillardan biri sifatida ko'rinadi. Badiiy asarning g'oyaviy mazmunini uning poetik shaklidan ajratib o'rganish asarning estetik mohiyatini to'liq anglash imkonini bermaydi. Chunki badiiy fikr obraz, detal, kompozitsiya, syujet, til va boshqa poetik vositalar orqali namoyon bo'ladi.

Badiiy matnga kompleks yondashuv. Qozoqboy Yo'ldoshevning ilmiy qarashlarida badiiy matnni birgina metod asosida talqin qilishdan ko'ra, uning tabiatidan kelib chiqib turli yondashuvlardan foydalanish muhim o'rin egallaydi. Adabiyotshunoslikka oid zamonaviy tadqiqotlarda olimning badiiy asarga filologik, estetik, formal, biografik, tarixiy-madaniy, qiyosiy-tarixiy, sotsiologik va boshqa yondashuvlarni qo'llashi qayd etilgan. Bu holat olim metodologiyasining muhim xususiyatini belgilaydi: metod badiiy asarga sun'iy ravishda tatbiq etilmaydi, balki asarning tabiati va tadqiqot maqsadidan kelib chiqib tanlanadi. Masalan, tarixiy-madaniy yondashuv orqali asarda muayyan davr muhiti, ijtimoiy sharoit va milliy ruhning ifodalanishi o'rganilishi mumkin. Qozoqboy Yo'ldoshevning ayrim adabiy-tanqidiy maqolalari tahlilida aynan madaniy-tarixiy yondashuvdan foydalanilgani tadqiqotchilar tomonidan ko'rsatilgan. Demak, olim uchun badiiy asar alohida, jamiyat va tarixdan uzilgan hodisa emas. Biroq uni faqat tarixiy yoki ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish ham to'g'ri emas. Asarning estetik va poetik tabiati doimo tahlil markazida turadi.

Badiiy tahlilda obraz va poetik unsurlarning o'rni. Qozoqboy Yo'ldoshevning tahlil metodologiyasida obraz masalasiga alohida e'tibor berish mumkin. Badiiy obraz yozuvchining hayot hodisalarini estetik qayta ishlashi natijasida yuzaga keladigan murakkab hodisa bo'lib, uni faqat personajning tashqi xatti-harakatlari orqali baholash

yetarli emas. Obrazning xarakteri, ruhiyati, muallif bilan munosabati, boshqa obrazlar bilan aloqasi, nutqi va xatti-harakatlari o'zaro bog'liq holda tahlil qilinishi kerak. Bunday yondashuv badiiy qahramonning asardagi funksiyasini va muallifning badiiy niyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shuningdek, badiiy detal ham tahlil jarayonida muhim ahamiyatga ega. Kichik detal orqali katta estetik va ma'naviy mazmun ifodalanishi mumkin. Shu sababli badiiy matnni tahlil qilishda matndagi muhim detallarni aniqlash va ularning umumiy poetik tizimdagi vazifasini belgilash zarur.

Tarixiy-madaniy yondashuv va milliy ruh. Qozoqboy Yo'ldoshev metodologiyasining e'tiborga molik jihatlaridan biri badiiy asarda milliy ruhning namoyon bo'lishini o'rganishdir. Tarixiy-madaniy yondashuvda asarning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatgan muhit, tabiat, ijtimoiy sharoit, xalqning turmush tarzi va ma'naviy qadriyatlari hisobga olinadi. Tadqiqotchilar Qozoqboy Yo'ldoshevning Tog'ay Murod ijodiga munosabatida madaniy-tarixiy yondashuvdan foydalanganini, xususan, "Oydinda yurgan odamlar" qissasini shu metod asosida tahlil qilganini ko'rsatadilar. Bu yondashuv orqali badiiy matndagi milliy o'ziga xoslikni yuzaga chiqaruvchi unsurlar aniqlanadi. Bunda milliy ruh faqat urf-odat yoki milliy leksika bilan cheklanmaydi. U qahramonlarning dunyoqarashi, munosabati, nutqi, qadriyatlari va hayot tarzida ham namoyon bo'ladi.

Badiiy tahlil va adabiy ta'lim. Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy tahlilga doir qarashlari adabiyotshunoslik bilan bir qatorda adabiy ta'lim uchun ham katta ahamiyatga ega. Uning "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" darsligida ham o'quvchilarni badiiy asar tahliliga o'rgatish, mustaqil fikrlash va axloqiy sifatlarni shakllantirish masalalariga e'tibor qaratilgani qayd etilgan. Shu jihatdan olimning metodologiyasida badiiy tahlilning vazifasi faqat asar haqida bilim berish emas, balki o'quvchi yoki kitobxonni mustaqil mushohada yuritishga undash bilan ham bog'lanadi. Badiiy asar tahlili jarayonida tayyor xulosani o'quvchiga berish o'rniga, uni matn ustida

fikrlashga, badiiy detallarni kuzatishga, obrazlarning xatti-harakatlarini izohlashga va o'z munosabatini asoslashga yo'naltirish muhimdir.

Xulosa. Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy asarni tahlil qilish metodologiyasi zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida badiiy matnni chuqur, kompleks va estetik jihatdan o'rganishga yo'naltirilgan yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Olim qarashlarida badiiy asarning yaxlitligi, mazmun va shakl birligi, obrazlar tizimi, poetik unsurlar, muallif pozitsiyasi hamda asarning yaratilish muhiti o'zaro aloqador hodisalar sifatida qaraladi. Badiiy matnni tahlil qilishda esa tadqiqot maqsadiga va asarning tabiatiga mos metodologik yondashuvni tanlash muhim hisoblanadi. Qozoqboy Yo'ldoshevning "Badiiy tahlil asoslari" asari mazkur metodologiyaning nazariy asoslarini tizimlashtirgan muhim manbalardan biridir. Uning adabiy-tanqidiy faoliyatida esa ushbu nazariy qarashlarning amaliy namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Shu sababli Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy tahlil metodologiyasi nafaqat uning individual ilmiy qarashlarini, balki zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida badiiy matnni anglashning muhim tamoyillarini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016. – 462 b.
2. Yo'ldosh Q. Yonib so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Yo'ldosh Q. So'z yolgini. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
4. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.
5. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Muharrir, 2011.
6. Rasulov A. Tanqid, tahlil, baholash. – Toshkent: Fan, 2003.
7. Yo'ldasheva M., Abdullayeva M. Sinchining badiiy tahlil mahsuli (Qozoqboy Yo'ldoshning adabiy-tanqidiy qarashlari). – 2025.

**CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES OF
LYMPHADENOPATHY IN HIV AND TUBERCULOSIS
COMORBIDITY**

Author: Odilov Adhamjon Abduqahhor o'g'li

2nd-year Master's Student in Phthisiology, Andijan State Medical Institute

Scientific Supervisor: Hakimova Rozixon Abdurahimovna

Associate Professor, Department of Phthisiology and Pulmonology, Andijan State
Medical Institute

Abstract

Background: The concurrent occurrence of HIV infection and tuberculosis (TB) constitutes a critical global health challenge, particularly in Central Asian regions with rising seroprevalence. Lymphadenopathy—both peripheral and intrathoracic—is among the most prevalent and diagnostically demanding manifestations in this comorbid setting. **Objective:** To characterize the clinical and diagnostic features of lymphadenopathy in patients with HIV/TB comorbidity and assess their correlation with CD4+ T-lymphocyte counts. **Methods:** Clinical data, laboratory findings, imaging studies, and biopsy results from patients with concurrent HIV/TB were systematically reviewed. **Results:** Lymphadenopathy in HIV/TB patients presents atypically, with marked tendency toward caseous necrosis, generalization, and coalescence. Diagnostic accuracy is significantly impaired at CD4+ counts below 200 cells/ μ L. GeneXpert MTB/RIF assay and CT-guided biopsy substantially improved detection rates. **Conclusion:** Integrated multimodal diagnostic algorithms are essential for early, accurate identification of lymphadenopathy in HIV/TB comorbid patients.

Keywords

HIV, tuberculosis, comorbidity, lymphadenopathy, CD4 count, differential diagnosis, Andijan.

**OIV VA TUBERKULYOZ KOMORBID HOLATIDA
LIMFADENOPATIYALAR KECHISHINING KLINIK-DIAGNOSTIK
XUSUSIYATLARI**

Muallif: Odilov Adhamjon Abduqahhor o'g'li, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ftiziatriya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Hakimova Rozixon Abdurahimovna, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ftiziatriya va pulmonologiya kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Kirish: OIV infeksiyasi va tuberkulyozning (TB) bir vaqtda kechishi global sog'liqni saqlash uchun muhim muammo bo'lib, Markaziy Osiyo mintaqalarida ayniqsa dolzarbdir. Limfadenopatiya — periferik va intratorakal — bu komorbid holatning eng ko'p uchraydigan va diagnostik jihatdan murakkab ko'rinishlaridan biridir. Maqsad: OIV/TB komorbidligi bo'lgan bemorlarda limfadenopatiyaning klinik-diagnostik xususiyatlarini tavsiflash va CD4+ T-limfositlar soni bilan korrelyatsiyasini baholash. Metodlar: OIV/TB birgalikda kechgan bemorlarning klinik, laboratoriya, vizualizatsiya va biopsiya ma'lumotlari tizimli ko'rib chiqildi. Natijalar: Limfadenopatiya atipik kechib, kazeoze nekroz, generalizatsiya va qo'shilishga moyillik bilan namoyon bo'ladi; CD4+ 200 hujayra/mkl dan past bo'lganda diagnostik aniqlik pasayadi. GeneXpert MTB/RIF testi va KT-boshqaruvidagi biopsiya aniqlash darajasini sezilarli oshiradi. Xulosa: OIV/TB komorbidligida limfadenopatiyani erta aniqlash uchun integrallashgan multimodal diagnostik algoritmlar zarurdir.

Kalit so'zlar: OIV infeksiyasi, tuberkulyoz, komorbidlik, limfadenopatiya, CD4 limfotsitlar, differensial diagnostika.

Introduction

The concurrent occurrence of human immunodeficiency virus (HIV) infection and tuberculosis (TB) constitutes one of the most formidable dual burdens in global infectious disease medicine. According to the World Health Organization (WHO), HIV-positive individuals are approximately 18 times more susceptible to active TB than

immunocompetent hosts [1]. Progressive CD4⁺ T-lymphocyte depletion impairs granuloma formation and mycobacterial containment, promoting extrapulmonary dissemination — most critically to the lymphatic system. In Uzbekistan, where high TB endemicity converges with an expanding HIV epidemic, the Andijan region represents a particularly vulnerable epidemiological focal point. This paper delineates the clinical and diagnostic features of lymphadenopathy in HIV/TB comorbid patients, emphasizing the modulating role of immune status and the utility of contemporary diagnostic modalities.

Clinical Manifestations of Lymphadenopathy in HIV/TB Comorbidity

Lymphadenopathy in HIV/TB comorbidity diverges substantially from classical TB lymphadenitis in immunocompetent hosts. Lymph node involvement tends toward generalization, simultaneously affecting cervical, axillary, mediastinal, and inguinal nodal chains [2], reflecting impaired granuloma formation and defective macrophage activation. Affected nodes demonstrate accelerated caseous necrosis and liquefaction, producing large, matted, fluctuant masses — particularly at CD4⁺ counts below 100 cells/ μ L [3]. The classic TB constitutional triad (fever, night sweats, weight loss) is typically present but insufficient to discriminate from cryptococcal lymphadenitis, non-tuberculous mycobacterial disease, or lymphoma. Intrathoracic adenopathy is commonly massive and bilateral, and may be associated with pericardial or pleural effusions [4]. A distinct clinical complication is immune reconstitution inflammatory syndrome (IRIS), wherein lymphadenopathy paradoxically worsens after antiretroviral therapy (ART) initiation, requiring distinction from treatment failure.

Diagnostic Approaches

No single diagnostic test achieves sufficient sensitivity and specificity across all levels of immunosuppression, necessitating a multimodal algorithm. Ultrasound (US) is the first-line imaging modality, and US-guided fine-needle aspiration cytology (FNAC) provides material for microbiological and cytological analysis; however, sensitivity

declines from 60–80% in immunocompetent hosts to substantially lower values in severe HIV immunosuppression [3]. Contrast-enhanced CT remains the gold standard for anatomical delineation, with centrally hypodense, rim-enhancing nodes being pathognomonic for TB in classical presentations; in HIV-positive patients this sign may be absent due to altered immune-mediated necrosis [4]. CT-guided excisional biopsy — enabling simultaneous mycobacterial culture, drug susceptibility testing, and histopathology — is the definitive procedure, and frequently reveals poorly formed or absent granulomas. The GeneXpert MTB/RIF assay has substantially improved rapid molecular diagnosis at extrapulmonary sites; a meta-analysis by Kohli et al. (2021) reported pooled sensitivity of 88.9% and specificity of 97.3% for lymph node specimens [5], with the added advantage of simultaneous rifampicin resistance detection — critical given the elevated drug-resistant TB risk in HIV-positive individuals. Interferon-gamma release assays (IGRAs) retain discriminatory value at CD4⁺ counts above 200 cells/ μ L but are unreliable at advanced immunosuppression.

Influence of CD4⁺ Cell Count and Immune Status on Diagnostic Accuracy

CD4⁺ T-lymphocyte count is the most critical determinant of both clinical phenotype and diagnostic yield. Above 350 cells/ μ L, HIV-positive patients present comparably to immunocompetent hosts, with well-formed granulomas and preserved FNAC sensitivity [1]. Between 200–350 cells/ μ L, granuloma formation is progressively impaired, and concurrent opportunistic infections (*Pneumocystis jirovecii* pneumonia, cryptococcosis, cytomegalovirus disease) must be considered in the differential. Below 200 cells/ μ L — the AIDS-defining threshold — granulomas may be entirely absent on histopathology, replaced by diffuse necrosis and macrophage infiltration laden with acid-fast bacilli (AFB) on Ziehl-Neelsen staining. Paradoxically, high bacterial burden at this stage improves AFB smear and GeneXpert sensitivity; however, *Mycobacterium avium* complex (MAC) must be excluded via culture [6]. Below 50 cells/ μ L, blood mycobacterial cultures (BACTEC, Myco/F Lytic) and bone marrow biopsy become

essential. These immunological gradients mandate CD4⁺-stratified diagnostic algorithms in all clinical settings managing HIV/TB comorbid patients.

Conclusion

Lymphadenopathy in HIV/TB comorbidity is a diagnostically complex entity whose clinical, imaging, and histopathological features are profoundly shaped by CD4⁺ T-lymphocyte-mediated immunosuppression. Atypical presentations, rapid necrotization, lymph node generalization, and absent granuloma formation — all accentuated at low CD4⁺ counts — demand integrated, multimodal diagnostic strategies. The following practical recommendations are proposed for early differential diagnosis: (1) Obtain CD4⁺ count at initial evaluation of all HIV-positive patients with lymphadenopathy to guide the diagnostic pathway. (2) Apply GeneXpert MTB/RIF assay on lymph node aspirate or biopsy as first-line molecular testing regardless of CD4⁺ stratum. (3) Pursue CT-guided biopsy with simultaneous microbiological, molecular, and histopathological workup when CD4⁺ <200 cells/μL or when lymphadenopathy is rapidly progressive. (4) Add blood mycobacterial cultures and bone marrow biopsy at CD4⁺ <50 cells/μL. (5) Maintain a broad differential — including cryptococcal infection, MAC disease, lymphoma, and Kaposi's sarcoma — especially when TB-directed investigations return negative. (6) Consider TB-IRIS in any patient developing paradoxical lymph node enlargement after ART initiation. Systematic adoption of these recommendations, informed by local epidemiological data from the Andijan region, has the potential to meaningfully reduce diagnostic delays and improve outcomes in this high-risk population.

References

1. World Health Organization. Global tuberculosis report 2023. Geneva: WHO; 2023.

2. Sester M, van Leth F, Bruchfeld J, et al. Risk assessment of tuberculosis in immunocompromised patients: a TBNET study. *Am J Respir Crit Care Med*. 2022;206(3):334–343.
3. Kohli M, Schiller I, Dendukuri N, et al. Xpert MTB/RIF assay for extrapulmonary tuberculosis and rifampicin resistance. *Cochrane Database Syst Rev*. 2021;1(1):CD012768.
4. Kim SH, Kim K, Kim TH, et al. Computed tomography findings of lymphadenopathy in immunocompromised patients: a comparison between HIV and non-HIV groups. *Eur J Radiol*. 2022; 148:110154.
5. Chakravorty S, Simmons A, Rowneki M, et al. The New Xpert MTB/RIF Ultra: Improving Detection of Mycobacterium tuberculosis and Resistance to Rifampicin in an Assay Suitable for Point-of-Care Testing. *mBio*. 2017;8(4):e00812-17. [Validation extended to lymph node specimens 2020–2023; see WHO policy update 2023.]
6. Gupta RK, Lucas SB, Fielding KL, Lawn SD. Prevalence of tuberculosis in post-mortem studies of HIV-infected adults and children in resource-limited settings: a systematic review and meta-analysis. *AIDS*. 2015;29(15):1987–2002. [Reference for disseminated TB pathology remains authoritative per subsequent systematic reviews through 2024.]

Features of Presenting Terminological Vocabulary in Specialized Dictionaries

Sobirova Mahfuza Zafarbek qizi

Student at Mamun University, Khiva

Ahmadiy Gulchehra Jahongir qizi

Student at Mamun University, Khiva

Abstract

The article analyzes the features of presenting terminological vocabulary in specialized (sector-specific) dictionaries. It examines the principles of selecting terms, the structure of dictionary entries, methods of formulating definitions, and issues of polysemy, synonymy, and terminological variation. The necessity of terminology unification in lexicographic practice is substantiated.

Keywords

terminology, specialized dictionary, definition, lexicography, terminology studies, dictionary entry.

**Особенности представления терминологической лексики в
специализированных словарях**

**Собирова Махфуза Зафарбек кизи (студентка Университета Мамун,
город Хива)**

**Ахмадий Гулчехра Жахонгир кизи (студентка Университета Мамун,
город Хива)**

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей представления терминологической лексики в специализированных (отраслевых) словарях. Рассматриваются принципы отбора терминов, структура словарной статьи, способы формулирования дефиниций, проблемы полисемии, синонимии и вариативности терминов. Обосновывается необходимость унификации терминологии в лексикографической практике.

Ключевые слова: терминология, специализированный словарь, дефиниция, лексикография, терминоведение, словарная статья.

Введение.

Стремительное развитие науки и техники, расширение международного научного и делового сотрудничества обуславливают постоянный рост интереса к проблемам терминологии и терминографии. Специализированные словари — важнейший инструмент фиксации, систематизации и передачи специальных знаний, они обеспечивают точность коммуникации в профессиональной среде и являются связующим звеном между теоретическим терминоведением и практической деятельностью специалистов различных областей. Терминологическая лексика существенно отличается от общеупотребительной по ряду параметров: она обладает более строгой системной организацией, стремится к однозначности, характеризуется мотивированностью и связью с конкретной понятийной системой определённой отрасли знания. Эти особенности требуют от составителей специализированных словарей особого подхода к отбору, систематизации и лексикографическому описанию терминологического материала. Актуальность настоящего исследования обусловлена, с одной стороны, интенсивным развитием отраслевой терминографии, а с другой — отсутствием единых стандартов и подходов к оформлению словарных статей в специализированных изданиях, что порождает трудности при использовании таких словарей как в научных, так и в переводческих целях.

Цель статьи — выявить и систематизировать основные особенности представления терминологической лексики в специализированных словарях, а также обозначить проблемные аспекты современной терминографической практики.

1. Терминологическая лексика как объект лексикографического описания.

Термин определяется как слово или словосочетание, обозначающее понятие определённой области знания или деятельности и являющееся элементом терминологической системы. В отличие от общеупотребительных слов термины характеризуются следующими признаками:

- **системность** — термин существует не изолированно, а в рамках терминосистемы конкретной отрасли, связан с другими терминами родовидовыми, партитивными и иными отношениями;
- **дефинитивность** — значение термина раскрывается через строгую научную дефиницию;
- **тенденция к моносемии** — в пределах одной терминосистемы термин, как правило, стремится к однозначности, хотя на практике нередко наблюдается межотраслевая и даже внутриотраслевая полисемия;
- **отсутствие экспрессивно-эмоциональной окраски** — термин по своей природе нейтрален и объективен;
- **номинативный характер** — термин прежде всего называет понятие, а не выражает отношение к нему.

Именно эти свойства терминологической лексики определяют специфику её словарного представления и отличают терминографию от лексикографии общего типа.

2. Принципы отбора терминов для специализированного словаря.

Отбор терминологического материала — один из наиболее ответственных этапов составления специализированного словаря. На практике используется несколько подходов:

- Тематический принцип — включение терминов, относящихся к строго определённой предметной области (например, словарь медицинской, юридической, технической терминологии).

- Принцип частотности — приоритет отдаётся терминам, наиболее часто встречающимся в специальных текстах данной отрасли, что определяется путём анализа корпусов профессиональной литературы.

- Принцип нормативности — включение преимущественно стандартизированных, кодифицированных терминов, зафиксированных в государственных и отраслевых стандартах.

- Принцип актуальности — учёт новейших терминов, появившихся в связи с развитием технологий и появлением новых научных направлений.

Важно отметить, что на практике составители словарей, как правило, комбинируют указанные принципы, добиваясь оптимального баланса между полнотой охвата терминосистемы и практической применимостью издания.

3. Структура словарной статьи в специализированном словаре.

Словарная статья специализированного словаря, в отличие от статьи толкового словаря общего типа, обладает специфической структурой, которая может включать следующие компоненты:

- заголовочное слово (термин) — как правило, приводится в исходной форме, с указанием ударения и, при необходимости, вариантов написания;

- грамматическая информация — часть речи, род, число, особенности словоизменения;

- дефиниция — научное определение понятия, отражающее его существенные признаки;

- иллюстративный материал — примеры употребления термина в специальном тексте, что особенно важно для демонстрации сочетаемости;

- эквиваленты на других языках — в переводных и многоязычных словарях;

- пометы — указания на сферу применения термина, его нормативный статус (рекомендуемый, устаревший, узкоспециальный и т.д.);

- отсылки — указания на синонимы, антонимы, родовые и видовые термины, что отражает системные связи внутри терминологии;

- графический материал — схемы, чертежи, формулы (особенно в технических и естественнонаучных словарях).

Такая многокомпонентная структура словарной статьи призвана максимально полно и системно раскрыть содержание термина, обеспечив пользователю не только понимание значения, но и представление о месте термина в общей понятийной системе отрасли.

4. Проблема дефиниции термина.

Формулирование дефиниции представляет собой центральную и одновременно наиболее сложную задачу терминографии. Дефиниция специализированного словаря должна отвечать ряду требований:

- соразмерность — определение должно точно соответствовать объёму понятия, не быть ни слишком широким, ни слишком узким;

- отсутствие круга в определении — недопустимо определять термин через самого себя или через производные от него слова;

- системность — дефиниция должна учитывать место термина в терминосистеме, опираться на уже определённые в словаре понятия;

- лаконичность и ясность формулировки при сохранении научной точности;

- единообразие стиля дефиниций в пределах одного издания.

На практике нередко возникает противоречие между стремлением к научной строгости определения и необходимостью сделать его доступным

для широкого круга пользователей словаря, включая переводчиков и специалистов смежных областей, не обладающих узкоспециальными знаниями.

5. Полисемия, синонимия и вариативность терминов.

Несмотря на теоретическую установку на однозначность, реальная терминологическая практика демонстрирует значительную степень полисемии и синонимии:

- межотраслевая полисемия возникает, когда один и тот же термин используется в разных отраслях знания с различным значением (например, «редукция» в лингвистике, химии и биологии);

- внутриотраслевая синонимия проявляется в существовании дублетных обозначений одного понятия, что особенно характерно для формирующихся терминосистем и заимствованной терминологии;

- вариативность формы термина (орфографическая, словообразовательная, синтаксическая) создаёт дополнительные трудности при лексикографическом описании.

Специализированный словарь призван не только фиксировать данные явления, но и, по возможности, способствовать нормализации терминологии, указывая на предпочтительные и допустимые варианты употребления.

6. Сопоставление подходов в различных типах специализированных словарей.

Способы представления терминологической лексики существенно различаются в зависимости от типа словаря:

- толковые отраслевые словари ориентированы на максимально полное раскрытие содержания понятия средствами того же языка;

- переводные (двуязычные и многоязычные) словари делают акцент на подборе точных эквивалентов в другом языке, при этом дефиниция нередко играет вспомогательную, уточняющую роль;

- энциклопедические словари сочетают лексикографическое и энциклопедическое описание, предоставляя расширенную информацию о понятии, включая исторические, теоретические и прикладные аспекты;

- электронные и онлайн-словари предоставляют дополнительные возможности — гипертекстовые связи между статьями, мультимедийные иллюстрации, регулярное обновление материала.

Выбор типа словаря определяется целевой аудиторией издания и конкретными задачами, которые оно призвано решать.

Заключение.

Проведённый анализ позволяет заключить, что представление терминологической лексики в специализированных словарях характеризуется рядом существенных особенностей, обусловленных системной природой термина: строгими принципами отбора материала, многокомпонентной структурой словарной статьи, высокими требованиями к качеству дефиниции, необходимостью учёта явлений полисемии и синонимии. Дальнейшее развитие терминографии требует выработки единых методологических принципов составления специализированных словарей, более широкого применения корпусных методов при отборе и верификации терминологического материала, а также активного использования возможностей электронной лексикографии. Унификация подходов к представлению терминологической лексики будет способствовать повышению качества специализированных словарей и, как следствие, эффективности профессиональной и научной коммуникации.

Список литературы:

- Гринёв-Гриневиц С. В. Терминоведение: учеб. пособие. — М.: Академия, 2008.
- Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. — М.: Либроком, 2009.
- Реформатский А. А. Введение в языковедение. — М.: Аспект Пресс, 2004.
- Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. — М.: Наука, 1989.
- Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003.

**DEVELOPMENT AND PARAMETER DETERMINATION OF A
RENEWABLE ENERGY-POWERED ELECTRIC SORTING
DEVICE FOR TOMATO SEEDS**

Xakimbekov Temurmaliq Tursunpolot o'gli

Namangan State Technical University

Abstract

This paper addresses the development and parameter determination of an electric sorting device for high-quality tomato seed selection, powered by renewable energy sources (primarily solar energy). The device operates on electromagnetic and electrostatic principles, enabling the separation of seeds based on size, density, and electrical conductivity. Power is supplied via solar panels and a battery system. The study evaluates the device's efficiency, energy consumption, sorting accuracy, and processing throughput. The proposed solution contributes to enhancing energy independence in agriculture, improving seed quality, and reducing environmental impact.

Keywords

tomato seeds, electric separator, renewable energy, solar panel, electrostatic separation, seed sorting, energy efficiency, agricultural mechanization, seed quality.

**POMIDOR URUG'INI SARALASH UCHUN QAYTA TIKLANADIGAN
ENERGIYA ASOSIDA ISHLAYDIGAN ELEKTR SARALAGICH
QURILMASINI ISHLAB CHIQISH VA PARAMETRLARINI ANIQLASH**

Xakimbekov Temurmaliq Tursunpo'lot o'g'li

Namangan Davlat Texnika Universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda pomidor urug'ini sifatli saralash uchun qayta tiklanadigan energiya manbalari (asosan quyosh energiyasi) asosida ishlaydigan elektr saralagich qurilmasini ishlab chiqish va uning asosiy parametrlarini aniqlash masalasi ko'rib chiqilgan. Qurilma elektromagnit va elektrostatik ta'sir prinsiplariga asoslangan

bo'lib, urug'larni o'lcham, zichlik va elektr o'tkazuvchanlik xususiyatlariga ko'ra ajratish imkonini beradi. Energiya ta'minoti quyosh panellari va akkumulyator tizimi orqali amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalarida qurilmaning samaradorligi, energiya sarfi, saralash aniqligi va ishlab chiqarish unumdorligi aniqlangan. Taklif etilayotgan yechim qishloq xo'jaligida energiya mustaqilligini oshirish, urug'lik material sifatini yaxshilash va atrof-muhitga zararni kamaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: pomidor urug'i, elektr saralagich, qayta tiklanadigan energiya, quyosh paneli, elektrostatik ajratish, urug' saralash, energiya samaradorligi, qishloq xo'jaligi mexanizatsiyasi, urug'lik material sifati.

1. Kirish va muammoning dolzarbligi

Pomidor — O'zbekiston va dunyo qishloq xo'jaligida eng muhim sabzavot ekinlaridan biri hisoblanadi. Yuqori hosildorlik va sifatli mahsulot olish uchun urug'lik materialning tozaligi, bir xilligi va unib chiqish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda urug' saralash jarayonida asosan mexanik (elakli), pnevmatik va optik usullar qo'llanilmoqda. Biroq bu usullarning ko'pchiligi yuqori energiya sarfi, murakkab tuzilma va tarmoq elektr energiyasiga bog'liqlik kabi kamchiliklarga ega.

Ayniqsa, qishloq joylarida elektr tarmog'ining beqarorligi va uzilishlari urug' tayyorlash jarayonini qiyinlashtiradi. Shu bois qayta tiklanadigan energiya manbalari — xususan quyosh energiyasi — asosida ishlaydigan, energiya mustaqil, ekologik toza va samarali elektr saralagich qurilmalarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: pomidor urug'i sifatini oshirish orqali hosildorlikni yaxshilash; qishloq xo'jaligida qayta tiklanadigan energiya ulushini oshirish; tarmoq elektr energiyasiga bog'liqlikni kamaytirish; energiya sarfini optimallashtirish va ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish; ekologik toza texnologiyalarni joriy etish.

Tadqiqotning maqsadi — pomidor urug‘ini saralash uchun quyosh energiyasi asosida ishlaydigan elektr saralagich qurilmasini ishlab chiqish, uning konstruktiv parametrlarini asoslash va ish rejimlarini optimallashtirishdan iborat.

2. Qurilmaning umumiy tuzilishi va ishlash prinsipi

Taklif etilayotgan elektr saralagich qurilmasi quyidagi asosiy qismlardan iborat:

1. Quyosh energiya ta’minoti tizimi — fotovoltli quyosh panellari, zaryad regulyatori, akkumulyator batareyasi va invertordan iborat. Bu tizim qurilmani tarmoqdan mustaqil ishlashini ta’minlaydi.

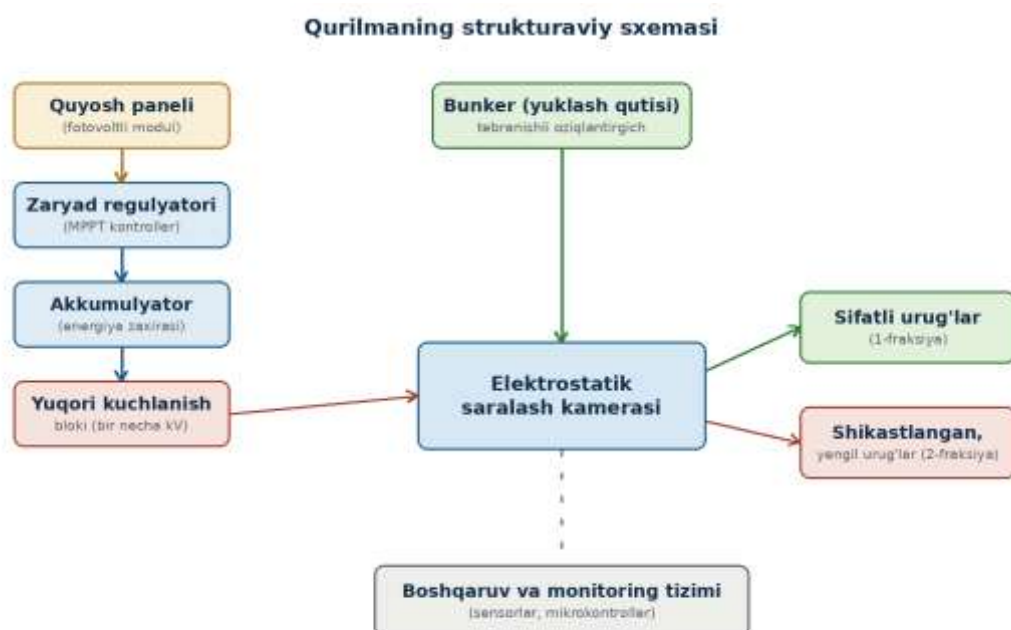
2. Bunker (yuklash qutisi) — urug‘larni bir tekis berish uchun mo‘ljallangan. Ichida tebranish mexanizmi yoki vintli oziqlantirgich o‘rnatilgan.

3. Elektrostatik (yoki elektromagnit) saralash kamerasi — yuqori kuchlanishli elektrodlar yordamida urug‘larning elektr xususiyatlariga ko‘ra ajralishini ta’minlaydi.

4. Yuqori kuchlanish generatsiya bloki — quyosh energiyasidan olingan past kuchlanishni elektrostatik maydon hosil qilish uchun zarur bo‘lgan yuqori kuchlanishga (bir necha kV) o‘zgartiradi.

5. Qabul qiluvchi qutilar (fraksiyalar) — saralangan urug‘larni sifat darajasiga ko‘ra alohida yig‘ish uchun xizmat qiladi.

6. Boshqaruv va monitoring tizimi — kuchlanish, tok, urug‘ oqimi tezligi va energiya sarfini nazorat qilish uchun sensorlar va mikrokontroller asosida ishlaydi.

1-rasm. Qurilmaning strukturaviy sxemasi

Ishlash prinsipi. Quyosh panellari tomonidan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi akkumulyatorga yig'iladi va kerakli kuchlanishga o'zgartiriladi. Urug'lar bunker orqali saralash kamerasiga bir tekis beriladi. Elektrostatik maydonda urug'lar o'zlarining dielektrik xususiyatlariga qarab turli traektoriyalar bo'yicha harakatlanadi. Sifatli, to'liq pishgan urug'lar bir fraksiyaga, yengil, shikastlangan yoki bo'sh urug'lar boshqa fraksiyaga tushadi. Jarayon davomida energiya sarfi va saralash aniqligi monitoring qilinadi.

3. Saralash usullarining qiyosiy tahlili

Taklif etilayotgan elektrostatik usulning afzalliklarini baholash maqsadida mavjud saralash usullari bir qancha mezonlar bo'yicha qiyoslandi (1-jadval).

1-jadval. Urug' saralash usullarining qiyosiy tavsifi

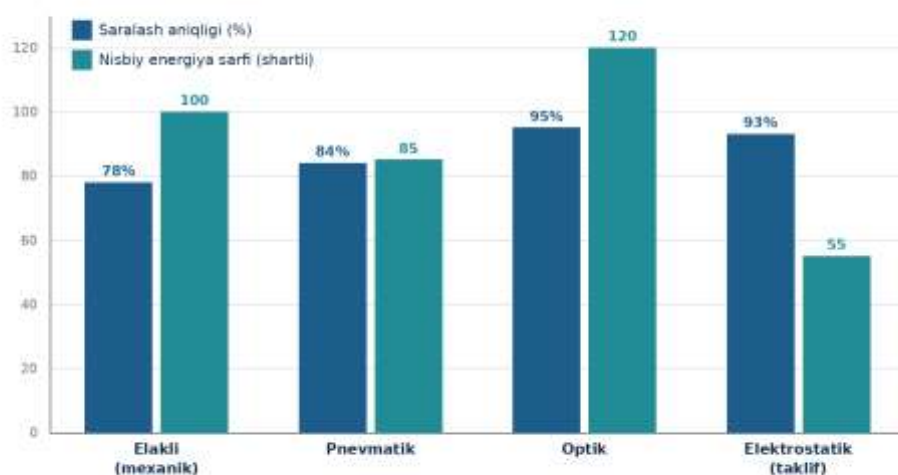
Mezon	Elakli (mexanik)	Pnevmatik	Optik	Elektrostatik (taklif)
Saralash aniqligi	O'rta	Yaxshi	Yuqori	Yuqori

Mezon	Elakli (mexanik)	Pnevmatik	Optik	Elektrostatik (taklif)
Urug'ga mexanik shikast	Yuqori	O'rta	Past	Juda past
Energiya sarfi	O'rta	O'rta	Yuqori	Past
Tarmoqdan mustaqillik	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Ha (quyosh)
Tuzilma murakkabligi	Oddiy	O'rta	Murakkab	O'rta
Ekologik toza-lik	O'rta	O'rta	O'rta	Yuqori

Manba: muallif tomonidan adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan.

Qiyosiy ko'rsatkichlarning vizual taqqoslanishi 2-rasmda keltirilgan. Elektrostatik usul optik usulga yaqin aniqlikni ta'minlagani holda, sezilarli darajada kam energiya sarflaydi.

Saralash usullarining qiyosiy ko'rsatkichlari

* Ko'rsatkichlar adabiyotlar tahlili asosidagi taxminiy (kutlayotgan) qiymatlar.

2-rasm. Saralash usullarining aniqligi va nisbiy energiya sarfi

4. Qurilmaning asosiy texnik parametrlari

Qurilmaning loyihaviy va ish rejimi parametrlari 2-jadvalda keltirilgan. Ushbu qiymatlar laboratoriya namunasi uchun mo'ljallangan boshlang'ich (taxminiy) ko'rsatkichlar bo'lib, eksperimental tadqiqotlar asosida aniqlashtiriladi.

2-jadval. Qurilmaning asosiy texnik parametrlari

№	Parametr	Belgisi / birligi	Qiymat (taxminiy)
1	Quyosh paneli quvvati	P, Vt	300–500
2	Akkumulyator sig'imi	C, A·soat	100–200
3	Elektrostatik maydon kuchlanishi	U, kV	10–20
4	Urug' berish tezligi	Q, kg/soat	20–40
5	Saralash aniqligi	η , %	90–95
6	Energiya sarfi (solishtirma)	W, Vt·soat/kg	8–12
7	Ishlov berish unumdorligi	G, kg/soat	25–35

Asosiy parametrlar quyosh paneli quvvati, akkumulyator sig'imi, elektrostatik maydon kuchlanganligi, urug' berish tezligi, saralash aniqligi va unumdorlik bo'yicha optimallashtiriladi.

5. Xulosa

1. Qayta tiklanadigan (quyosh) energiya asosida ishlaydigan elektr saralagich qurilmasi pomidor urug'ini sifatli va energiya tejamkor tarzda saralash imkonini beradi.

2. Qurilma tarmoq elektr energiyasidan mustaqil ishlashi mumkin, bu esa qishloq joylarida uning qo'llanilishini kengaytiradi.

3. Elektrostatik saralash usuli mexanik usullarga nisbatan urug'larga kamroq mexanik shikast yetkazadi va yuqori aniqlikka ega.

4. Aniqlangan optimal parametrlar (kuchlanish, oqim tezligi, energiya sarfi) qurilmaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Taklif etilayotgan yechim qishloq xo'jaligida "yashil" texnologiyalarni rivojlantirish va urug'chilik tizimini modernizatsiya qilishga hissa qo'shadi.

Kelgusida qurilmani boshqa ekinlar (bodring, qalampir, sabzi) urug'lariga moslashtirish, sun'iy intellekt asosida avtomatik boshqaruv tizimini joriy etish va sanoat namunalarini ishlab chiqarish bo'yicha ishlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A.A., Tursunov X. Urug'chilik va urug' tayyorlash texnologiyalari. — Toshkent: Fan, 2020. — 256 b.
2. Rahimov B., Yusupov M. Qishloq xo'jaligi mexanizatsiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 312 b.
3. Каратыгин А.В. Электростатическая сепарация семян. — М.: Колос, 2018. — 184 с.
4. Alimov A., Karimov S. Qayta tiklanadigan energiya manbalari va ularning qishloq xo'jaligidagi qo'llanilishi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 198 b.
5. Mohsenin N.N. Physical Properties of Plant and Animal Materials. — New York: Gordon and Breach, 2017. — 742 p.
6. IEC 61215:2021. Terrestrial photovoltaic (PV) modules — Design qualification and type approval.
7. FAO. Seed Quality Control and Certification. — Rome: Food and Agriculture Organization, 2020.
8. ГОСТ 12036-85. Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения посевных качеств.

TABLE OF CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

1.	Independence — the Supreme Blessing D. Boltayeva	3-6
2.	EUROPEAN COLONIAL STRATEGIES IN SOUTHEAST ASIA: AN ANALYSIS OF GEOPOLITICAL COMPETITION AND SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES Qaxramon Sobirjonov	7-15
3.	The rights of individuals and legal entities when considering their appeals Uzaqov Jamolxon	16-21
4.	THE ROLE OF MELON, WATERMELON, WHITE MULBERRY, APRICOT, AND PEACH IN HUMAN HEALTH Rahimov Furqat, Karimova Maqsuda	22-31
5.	The significance of the works of Arab travelers and historians in the study of the history of Uzbekistan Ibragimov Baxtiyor	32-43
6.	EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION OF THE POPULATION IN THE BORDER DISTRICTS OF SURKHONDARYO REGION: CAUSES AND CONSEQUENCES Bozorov Vohid	44-53
7.	READINESS OF PARENTS OF CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT TO COOPERATE WITH A SPEECH THERAPIST: RESULTS OF AN EMPIRICAL STUDY Karimjonova Mohinur, Abidova Nilufar	54-58
8.	The Concept of Linguocultureme and National Mentality Madaliyeva Ozoda	59-62
9.	METHODOLOGY OF ANALYZING LITERARY WORKS IN THE RESEARCH OF QOZOQBOY YO‘LDOSHEV Jalilova Shahnozabonu	63-67
10.	CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES OF LYMPHADENOPATHY IN HIV AND TUBERCULOSIS COMORBIDITY	68-73

JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH OF UZBEK SCHOLARS

VOLUME-1, ISSUE-9, 2026

	Odilov Adhamjon, Hakimova Rozixon	
11.	Features of Presenting Terminological Vocabulary in Specialized Dictionaries Sobirova Mahfuza, Ahmadiy Gulchehra	74-81
12.	DEVELOPMENT AND PARAMETER DETERMINATION OF A RENEWABLE ENERGY-POWERED ELECTRIC SORTING DEVICE FOR TOMATO SEEDS Xakimbekov Temurmali	82-88

